

Juhász Barnabás¹

Határállamok a Baltikumban I.

Autonómiakövetelések, megszállási politika
és függetlenségi háborúk Észtországban
és Lettországban 1917. február és 1919. február között

Border States in the Baltic I.

Autonomy Demands, Occupation Policy and Wars of Independence
in Estonia and Latvia, February 1917 – February 1919

Absztrakt

Mind az első világháború, mind az 1917-es oroszországi forradalmak olyan állapotokat teremtettek a Baltikumban, amelyek könnyedén párhuzamba hozhatók az 1917 és 1923 közti kelet- és közép-európai eseményekkel. A világháború lezárása ugyanis nemcsak hogy nem jelentette a küzdelmek befejeződését, hanem inkább csak a szereplők számát sokszorozta meg. Jelen cikk célja egy olyan európai régió világháború alatti és utáni történelmének bemutatása, amelynek eseményei kevésbé ismertek, de segítségül szolgálhatnak a korabeli kelet- és közép-európai történelem jobb megértéséhez, hadtörténeti, szociográfiai, politológiai és diplomáciai nézőpontok alapján.

Kulcsszavak: Észtország, Lettország, Németország, Oroszország, Szovjetunió, első világháború, forradalom, kommunizmus, antant, nemzeti önrendelkezés, függetlenségi háború

Abstract

In the Baltic both the First World War and the Russian Revolutions in 1917 created such conditions which can be easily paralleled with the event occurred in Eastern and Central

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.

Europe between 1917 and 1923 when the conclusion of the World War did not mean the ending of the struggles but rather multiplied the number of the actors. My purpose with this article is to introduce the episodes of a european region during and after the World War, by utilising the perspectives of Military History, Sociography, Political Science and Diplomacy, whose events are very limitedly known, but which can help for the better understanding of the contemporary events of Eastern and Central Europe.

Keywords: Estonia, Latvia, Germany, Russia, Soviet Union, First World War, Revolution, communism, Antant, national self-determination, war of independence

Előzmények

A meglehetősen hosszúra nyúlt és minden szempontból prosperitással teli boldog békeidőknek az 1914-ben kitört világháború egyszer és mindenkorra véget vetett, mégpedig korábban elképzelhetetlenül brutális és pusztító módon. Úgy tűnt, a háború több mint négy éve alatt az évszázadokig aprólékosan építgetett európai hatalmi egyensúly, illetve az európai nagyhatalmak világhegemoniájára a gerincénél roppant meg véglegesen.

A kontinens domináns nagyhatalmai a háború alatt kivétel nélkül irtózatossá anyagi és emberi áldozatot hoztak minimális eredményekért és meg nem tartható jutalmakért. A világháború azonban egyesek számára lehetőségeket jelentett. Az egyik oldalon a korábbi soknemzetiségű birodalmak immáron kénytelenek voltak szembenézni saját kisebbségeik autonomista vagy szakadár követeléseivel, amelyeket a központi kormányzatok éppen komoly fegyveres erők segítségével nyomtak el, sokszor véresen. A másik oldalon kontinensszerte felszínre törtek a munkásmozgalmi pártok és szervezetek, amelyek legtöbbször évtizedekig ki voltak rekesztve az államhatalom gyakorlásából, és amelyek immár a háborús nyomor hatására szintén radikalizálódtak és sokszor kétségbeesett lakosságnak kívánták megadni azt, amit jogos jussuknak érezték.² Ennek tetejébe a veszteseknek még szembe kellett nézniük a győztesek megannyi követelésével és tervével, amelyek a háború előtt minden bizonnyal elképzelhetetlenek lettek volna, a háború végeztével viszont nagyon is megvalósítható lehetőségekbe váltak.

Kelet-Európa domináns hatalma az Orosz Birodalom volt, amelyben az államalkotó nagyorosz nemzetiség éppen csak abszolút többségben volt az országban élő több mint száz másik etnikum között, és amelyben a cári kormányzat folyamatosan erőltetett centralizmussal, elnyomással és a nemzetiségek egymás ellen való kijátszásával próbálta fenntartani a birodalom területi integritását. A világháború azonban felszínre hozta az ország számos súlyos belső problémáját: a borzasztó mértékű anyagi egyenlőtlenséget, a gazdasági rendszer gyengeségét, amely rendszer valahol féléton megrekedt a földesúri feudalizmus és az iparosított kapitalizmus között, az ország számos területén tapasztalható paraszti földéhséget, illetve az egész államszerkezet túlbürokratizáltságát és korrupcióra való fogékonyágát. Ehhez járult még az a több mint egymillió halott, aki a fronton esett el, illetve a szinte valamennyi hadakozó felet érintő háborús nyomor.³

² CSOMA 2017: 109.

³ CSOMA 2017: 103; MINNIK 2015: 37.

A fentiek tükrében egyáltalán nem meglepő, hogy számos politikai párt és szervezet adott hangot egyre inkább reformok iránti igényének, illetve hogy számos – főként a birodalom perifériáin élő – népcsoport érezte úgy, hogy lehetőség nyílt a birodalmon belüli nagyobb önállóság vagy akár függetlenség elnyerésére. Ilyennek számított a Baltikum két, egymással szomszédos nemzetisége, az észti és a lett is, amelyek immáron két évszázada éltek cári orosz uralom alatt, és amelyeket a 19. századi nacionalizmus nagy nemzeti ébredése szintén nem hagyott érintetlenül.

Az érintettek

Észték és lettek

A mai értelemben vett Észtország és Lettország történelmileg nem (úgy) létezett, ahogy a mai határok mutatják őket. Az első világháborút követő függetlenedési időszakot megelőzően az Orosz Birodalmon belül nagyjából három régió osztozott a területükön. A történelmi Észtország a mai megfelelőjének csupán az északi felét képezte, délen helyezkedett el a főként lettek lakta Kurland, a kettő között pedig Livónia feküdt. Amíg Észtországban és Kurlandban az etnikai viszonyok elég letisztultak voltak, addig Livónia vegyesen észti és lett lakossággal rendelkezett: a régió északi fele és lakosságának nagyjából 40%-a észti, míg a déli rész és a lakosság 60%-a lett nemzetiségű volt.

Az Orosz Birodalmon belül a ruszifikációs tendenciák a 19. század második felében kaptak hatalmas löketet. II. Sándor cár uralkodására egyszerre volt jellemző a – főként gazdasági berendezkedést érintő – liberalizmus és a nemzetiségek autonómiáját felszámolni kívánó nacionalizmus. Az oroszosítási politika országszerte az élet számos területén megnyilvánult: a nemzetiségi nyelvek oktatásának tiltásától kezdve a földvásárlási jog korlátozásán át az ortodox egyháztól eltérő felekezetek és vallások repressziójáig bármi korlátozás vagy tilalom alá eshetett, ami az uralkodó nagyorosz nemzeti eszme szempontjából nem minősült az orosz nemzet és kultúra szerves részének.⁴

A balti tartományok hosszú ideig viszonylagos önállóságot élveztek az Orosz Birodalmon belül, ám a 19. század komoly változásokat hozott a korábbi nyugodt viszonyokban. Először a területek egyházi autonómiája került veszélybe, amikor is az 1840-es években az orosz ortodox egyház – elsősorban gazdasági eszközökkel – korlátozni kezdte az észtek és a lettek körében domináns protestáns felekezeteket. A következő érezhető változás az 1860-as években következett be, amikor a cári kormányzat egységesíteni kívánta az egész birodalom közigazgatási és oktatási szerkezetét, és ez alól a balti önkormányzatiság sem volt kivétel. A baltiak ennek ellenére mérsékelt jóindulattal viszonyultak a cári rezsimhez, amelytől azt várták, hogy segítséget nyújt majd nekik a balti németiség hatalmának megtörésében. Az orosz

⁴ A kirekesztő nacionalizmus váltakozó intenzitással és nem minden nemzetiséget egyszerre görcsö alá véve (a függetlenedni kívánó lengyelek jogait például már az 1863. évi felkelés után drámaian megcsorbították, míg a finnek autonómiájának szűkítésére csak a 20. század elején került sor) a cárizmus végéig, az 1917. februári forradalomig fennmaradt. Lásd GYÓNI 2009: 78–79.

államból való nagy fokú kiábrándulás az 1880-as és 1890-es években ment végbe, amikor az oktatási törvények az orosz nyelv javára akarták látványosan korlátozni az észti és a lett nyelv tanítását.⁵

A két nemzetiség önállósodási törekvései közül⁶ a világháborút megelőzően kiemelkedett az 1905-ben kitört forradalom, amely a Baltikumra is kiterjedt. Ennek során a szocialisták mellett fontos szerep jutott az észti és a lett nemzetiliberális értelmiségnek, amely mind a német, mind az orosz vezető rétegekkel szembehelyezkedett,⁷ illetve a földnélküli parasztságnak, amely a nagybirtokok felosztásában volt érdekelt.⁸ Bár az ezt követő pár évben úgy tűnt, a forradalom legalább azt a célját elérte, hogy a cári kormányzat ne bolygassa a helyiek anyanyelvi oktatását, a ruszifikáció közvetlenül a világháború előtti években újra napirendre került.⁹

A világháború kitörésekor a centrista és a jobboldali pártok lojalitásukról biztosították a cárt. Itt nem is annyira oroszbarátságról, mint inkább németellenességről volt szó, amely a lettek esetében különösen erősnek bizonyult. A világháború kezdetekor viszont még egyik politikai csoportosulás sem számolt a független államiság megvalósulásának lehetőségével. Céljaik a közigazgatási határok etnikai alapú módosítására, illetve az Oroszországon belüli nagyobb autonómiára terjedtek ki.¹⁰

Ahogy Európa számos más pontján, a politikai élet a Baltikumban is több különálló erőközponttal rendelkezett, amelyek esetünkben baloldali és jobboldali pártokat és mozgalmakat egyaránt érintettek. A századforduló környékén a nemzetközi szokásoknak ellentmondva az észti és a lett szociáldemokraták¹¹ körében az internacionalizmus helyett inkább a birodalom föderalizálásának gondolata vált népszerűvé, bár azt elsősorban területi, és nem etnikai alapon kívánták megvalósítani. A föderáció ötlete az észti polgári körökben is viszonylag népszerű lett. Az eszmét a nemzetiliberális Észti Nemzeti Haladó Párt is magáévá tette, és ennek keretében próbálta elérni Észtország és Livónia észteki lakta területeinek közigazgatási egyesítését, illetve hogy a központi kormányzat az észti tartománynak biztosítson széles körű önkormányzatiságot az anyanyelvi oktatás, a gazdasági élet és a szociális kérdések terén.

A lett polgári körökben ezzel szemben a föderalizmus gondolata sosem vált ennyire népszerűvé. A politikai szereplők számára viszont a világháború lehetőséget teremtett az etnikailag lett területek, azaz Kurland, Dél-Livónia, illetve a vityebszki kormányzósághoz tartozó Latgale egy közigazgatási egységbe olvasztására. Ez azonban nem ment zökkenőmentesen, ugyanis a latgalei orosz képviselők folyamatosan ellenálltak, ráadásul a lett lakosságú területek a világháború nagy része alatt német megszállás alatt álltak.¹²

⁵ Az észti nyelv tanítását a cárizmus végéig gyakorlatilag az alapszintű oktatásra korlátozták. Lásd RAUN 1999: 338.

⁶ A Baltikumban nemzeti ébredésről nagyjából az 1850-es és 1860-as évektől beszélhetünk. Lásd RAUCH 1994: 16; RAUN 1999: 338.

⁷ HENRIKSSON 1996: 217.

⁸ VARDYS 1979: 332.

⁹ BENNETT 2017: 16–17; RAUCH 1994: 17, 21.

¹⁰ BENNETT 2017: 22; RAUCH 1994: 27–28.

¹¹ A lett radikális munkásmozgalom körében az Oroszországban domináns lenini tézisek mellett/helyett még a világháborút követő időszakban is a Rosa Luxemburg által vallott németországi nézetek voltak kifejezetten népszerűek, ennél fogva nem értettek egyet a nemzeti önrendelkezés eszméjével. Lásd WHITE 1994: 1363.

¹² RAUCH 1994: 19–20, 29; SWAIN 1999: 668–669.

Németek

Az észtek és a lettek mellett az érintett kormányzóságok harmadik domináns népcsoportja a német volt.¹³ A balti németiség körében a nacionalizmus effektíve későn, az 1880-as évektől jelentkezett. Esetükben a társadalom többi részétől való elkülönülés leginkább osztály alapon valósult meg: noha arányuk a három balti tartományban a lakosságnak csupán 6,9%-át tette ki, ők adták a nemesség, az egyházi személyek és a kereskedők több mint felét, illetve a – főként városi – közigazgatás többségét. A balti németiség, különösen a nemesség (*Ritterschaft*) – amelyet a nem németek hajlamosak voltak egyszerűen „balti bárók” elnevezéssel illetni – makacsul ragaszkodott évszázados előjogaihoz, amelyek a helyi társadalmon belüli vezető szerepet biztosították neki.¹⁴

A német nacionalizmus népszerűségét felerősítette egyrészt a ruszifikáció, amely ellehetetlenítette a német nyelvű oktatást,¹⁵ másrészt a 1905-ben kitört forradalom, amely osztályalapon rendítette meg a németiség kiváltságos helyzetét. Ennélfogva a nacionalizmus eszméje egységes táborba hozta az anyanyelv használatát féltő liberális középosztályt és a birtokaikat és előjogait megővni akaró konzervatív felső osztályt.¹⁶

A nacionalizmus azonban – ahogy világszerte gyakorlatilag mindenhol – nemcsak társadalmi kohéziós erőként jelentkezett, hanem komoly, a más nemzetiségűeket kirekesztő hatásként is funkcionált. Többek között segített megerősíteni azt a balti németekben amúgy is jelen lévő gondolatot, hogy a történelem nekik a középkori lovagok leszármazottaként „kulturahordozó” (*Kulturträger*) szerepet adott, és ezáltal nekik kell a helyi népeket civilizálniuk. Szemükben az észtek és a lettek csupán annyira képviselték a nyugati kultúrát, amilyen mértékben azt a németiségtől átvették, az oroszokat pedig a civilizáltságtól nagyon messze álló népcsoportként kezelték.¹⁷ A balti népeknek a helyi németekhez való viszonyát az is rontotta, hogy a forradalom során a német tisztikar aktívan segédkezett a lázongások leverésében, és ennek során a legdurvább karhatalmi eszközök alkalmazásától sem riadt vissza.¹⁸ Az események hatására a német vezető körök 1907-től azzal is próbálkoztak, hogy a Baltikum német

¹³ A baltikumi németek elődei a 13. századi kereszties háborúktól kezdődően több évszázad alatt folyamatosan áramlottak a térségbe. Ez a folyamat azonban, amelyet *Drangnach Osten* néven ismerünk, nem tekinthető a németiség tudatos imperialista politikájának, amely a keleti területek gyarmatosítására irányult volna. A középkorban induló folyamat inkább egyfajta lehetőség volt a közép-európai népeknek arra, hogy egy viszonylag gyéren lakott területet művelés alá vegyenek. Erre talán a legjobb bizonyíték, hogy ez a folyamat éppúgy érintette a lengyel parasztságot és köznemességet, mint a zsidó iparosok és kereskedők csoportjait. A 19–20. században kiteljesedő romantikus nacionalizmus viszont valamennyi szereplőnek lehetőséget adott arra, hogy a középkori folyamatokat saját szájze szerint értelmezze. Az állítólagos keleti irányú német imperializmus éppúgy beépült a modern porosz–német történelmi szemléletbe, mint a balti, a lengyel vagy az orosz nemzeti mitológiába. A modern német imperializmus, illetve később a náciizmus a Teuton Lovagrendet hajlamos volt saját szellemi elődjének feltüntetni, miközben a kelet-európai népek a németeket kollektívan mint a szláv tudatos és folytonos elnyomóit tudták bemutatni. Lásd URBAN 2003: 65, 319.

¹⁴ HENRIKSSON 1996: 213.

¹⁵ Ennek egyik legjobb példája volt, amikor a Tartui (németül: Dorpat) Egyetemen az oktatás nyelvét németről oroszra cserélték. Lásd RAUN 1999: 338.

¹⁶ HENRIKSSON 1996: 214; HÍDEN 2002: 2.

¹⁷ HENRIKSSON 1996: 221; RAUN 1999: 341.

¹⁸ RAUCH 1994: 20; WHITE 1994: 1357.

karakterének erősítése végett a birodalom más részeiről (elsősorban Volhíniából) német földműveseket telepítsenek a területre.

Mind a forradalom idején, mind a világháború kitörésekor a balti németység alapvetően hűséget tanúsított a cár iránt, ami azonban korántsem volt feltétlen vagy korlátlan. Különösen jól érződött ez 1917-től, a német megszállás kiteljesedésétől kezdődően, amikor is a balti német vezető körök lehetőséget láttak abban, hogy saját javukra visszaforgassák az idő kerekét, és jól koordinált betelepítési politikával elnémetesítsék a Baltikumot.¹⁹

Ha a területek német megszállását nem is ellenezték, a katonai közigazgatás önkényeskedései, illetve kizsákmányolási politikája a balti német nemesség körében többek nemtetszését is kiváltotta. A nemzetiségi ellentétek kiéleződésének megakadályozása érdekében nyitni próbáltak a többségi lakosság felé, és ennek érdekében a terület igazgatásába be kívántak vonni bizonyos konzervatív észt és lett csoportokat is, bár a német dominancia továbbra is egyértelmű maradt volna. A még mindig a rendi képviseleten alapuló észtországi, livónia tartományi és saaremaa (németül: Ösel) szigeti gyűlések létrehozta egy közös tartományi tanácsot Rigában,²⁰ amely 1918. április 12-én azzal fordult II. Vilmos német császárhoz, hogy alapítsanak Poroszországgal perszónálunióban álló *Egyesült Balti Hercegséget*. A tanács uralkodónak Adolf Frigyes mecklenburgi herceget szemelte ki, akinek fel is ajánlották a jövőendő trónt.²¹

A világháború hagyatéka

A Baltikum, azon belül is elsősorban a lett többségű régiók különösen megszenvedték a világháborút. A kezdeti sikeres orosz előrenyomulások után pár hónappal a németek megszerezték a hadászati és a hadműveleti kezdeményezést, és ennek folytán a harcok már 1915 májusában Kurland területén zajlottak, év végére pedig elérték a Daugava folyót, így Riga is veszélybe került.

A helyzetet a helyi lakosság szempontjából tovább súlyosbította, hogy az év folyamán a frontok megmerevedni látszottak a Riga–Daugavpils–Baranovicsi-sáv mentén (Daugavpils oroszul: Dvinszk, németül: Dünaburg), és gyakorlatilag az elkövetkező két évben csak nagyon lassan mozdultak el bármelyik irányban.²² Így aztán a lakosok folyamatosan a harcselekmények közvetlen közelében éltek, és annak minden negatív következményével kénytelenek voltak szembesülni, a háborús pusztítástól kezdve az erőszakos rekvirálásokon át a katonaságok kegyetlenkedéséig.²³

¹⁹ HIDDEN 2002: 2–3; RAUN 1999: 344–345.

²⁰ A tanács 10–11 lett, 13 észt és 35 német küldöttből állt.

²¹ HIDDEN 2002: 6–7; RAUCH 1994: 39; WHITE 1994: 1357.

²² A németeknek csak 1916. december 1-jén sikerült átjutniuk a Daugava túlsó partjára. 1917. szeptember második felében egy sor szárazföldi és tengeri támadással sikerült elfoglalniuk Saaremaa, Muhu (németül: Mohn) és Hiiumaa (németül: Dagö) szigetét, illetve a háború alatt ekkor tudtak először betörni Észtország területére.

²³ BALKELIS 2018: 158; HIDDEN 2002: 3; RAUCH 1994: 28–30.

Orosz szempontból a szituáció különös jelentőséggel bírt: egyrészt a helyi, jól kiépült kikötővárosok elvesztésével lényeges tengeri kereskedelmi útvonalról kellett lemondani, másrészt az amúgy is elégtelen ipari kapacitással rendelkező birodalomnak egy fontos – ha nem is a legfontosabb – ipari hátszárnya került veszélybe.²⁴ Hogy ez utóbbi elvesztését megakadályozza, a front közeledtével a kormányzat nekilátott az ipari létesítmények Oroszország belsejébe történő áttelepítésének, ami magával hozta a helyi munkásság tömegeinek – ha kellett erőszakos – evakuálását is. A kitelepítések, evakuálások és menekülések újabb hulláma indult meg 1917 nyarán, amikor a német előrenyomulás következtében a front Livónia területére is mélyen benyúlt, és ennek folytán szeptember 3-án az oroszok Rigát is kénytelenek voltak feladni.²⁵

Itt érdemes említést tenni az érintett folyamatok nemzetiségi dimenziójáról. A cári kormányzat, amely egyébként is gyanakodva tekintett saját nemzetiségeire, a világháború alatt különleges figyelmet fordított a lengyelek, litvánok, lettek, fehér-oroszok, ukránok és legfőképpen a zsidók hátszárnyába telepítésére, mivel ezen népcsoportokról feltételezték, hogy ellenséges előrenyomulás esetén hűtlenné válnának az orosz kormányzat iránt.²⁶

Nemzetépítés: az autonómiától a függetlenségig

Észtország

Az 1917. februári forradalom látványosan megváltoztatta a politikai hangulatot a Baltikumban is: számos cél, amely korábban, a markánsan konzervatív cári világban megvalósíthatatlannak tűnt, egyszeriben elérhető közelségbe került. 1917. március 4-én Tartuban befolyásos észt politikusok a liberális néppárti Jaan Tõnisson vezetésével követelték a kormánytól Észtország, Észak-Livónia és a balti szigetek közigazgatási egyesítését, illetve az országon belüli autonóm státusz biztosítását. Március 30-án az akkori orosz miniszterelnök, Lvov herceg rábólintott a közigazgatási határok etnikai alapú módosítására és a szabadon választott tartományi gyűlés (Maapäev) működésére. Tette ezt annak fényében, hogy az észt lakosságot nem tartották veszélyesnek a birodalom belső rendjére, sőt magát az észt nemzetet öngazgatásra kifejezetten alkalmatlannak látták, az észt nyelv hivatalos használatát pedig továbbra sem ismerték el.²⁷

²⁴ A Baltikumban már a 19. században kiépült egy, a korabeli orosz mércével mérve fejlett ipar: Tallinn (németül: Reval) és Riga fémipari és hajózási, Narva pedig textilipari regionális központtá vált, de emellett jelentős volt a helyi üveggyártás, a vegyipar és a vasútkocsi-gyártás szerepe is. Lásd RAUCH 1994: 82; VARDYS 1979: 325, 332.

²⁵ Az evakuálások és kitelepítések mértékét jól szemlélteti, hogy Kurland 1914 eleji kb. 800 ezres lakossága 1915 végére kb. 230 ezerre csökkent. A kimenekítettek között a várakozásoknak megfelelően kiemelkedően sok volt a munkás, kb. 90 ezer fő. Lásd GATRELL 2017: 136–137; RAUCH 1994: 28–30.

²⁶ GATRELL 2017: 126.

²⁷ BRÜGGEMANN 2006: 212; KURSJETIS 2018: 2; RAUCH 1994: 30–31.

Ami a két balti államot illeti, mind az 1917. februári forradalom utáni időszakban, mind a függetlenségi háborúk alatt rendkívül hasonló utat jártak be: a pártstruktúráikban,²⁸ a reformokhoz való viszonyukban, a társadalmi szerkezetükben sokkal több azonosság, mint amennyi eltérés volt felfedezhető.

Születésük idején a politikai élet még kifejezetten demokratikus, a modern társadalmi vívmányokhoz szükséges reformok iránt fogékony képet mutatott, sokat merítve a francia, illetve utóbb a weimari német mintákból. A baloldali és balközép pártok sikerrel tudtak egy olyan politikai rendszert alkotmányos szinten megszilárdítani, amely a választások alkalmával a lakosság széles rétegeinek biztosított beleszólást az államügyek intézésébe.

Az alkotmányozás során fontos szerep jutott a polgári és politikai szabadságjogok biztosításának. E jogok kiterjedtek a szólás- és sajtószabadságra, a szabad vallásgyakorlásra, a tudomány, a művészet és az oktatás szabadságára, illetve a kisebbségi jogok garantálására, amely utóbbi magába foglalta az anyanyelvhasználatot, illetve a kulturális autonómiát is. A hazai kisebbségekkel való kiegyezést és baráti viszony kialakítását mindenképpen indokolta a balti nemzetek alacsony lélekszáma, amelynek folytán nem engedhették meg maguknak, hogy ellenszenvből lemondjanak valamely társadalmi csoport támogatásáról.²⁹

A februári forradalom által elindított liberális demokratikus átalakulásoknak azonban hamar vége szakadt, októberben ugyanis a bolsevikok magukhoz ragadták az ország irányítását. Bár az októberi események nem váltottak ki túl nagy lelkesedést az észti politikában – pláne, hogy november 28-án az észti nemzetgyűlésként működő Maapävet is feloszlatták –, a politikusok mégis némi reménnyel tekintettek a jövőre, mivel feltételezték, hogy az összeülő orosz alkotmányozó gyűlés majd biztosítani fogja a megkezdett demokratikus gyakorlat folytatását a birodalomban. Ebben rövid úton csatlódnuk kellett, mivel 1918 januárjában a bolsevikok a gyűlést szintén szétkergették.

Hogy lerázza magáról a szovjet uralmat, az illegálásba kényszerült Maapäev február 19-én egy háromtagú Mentési Bizottságot ruházott fel a legfőbb állami hatalom gyakorlásával. Ez a bizottság február 24-én Tallinnban kikiáltotta az ország függetlenségét,³⁰ és egyik tagja, a gazdapárti Konstantin Päts vezetésével létrehozott egy koalíciós ideiglenes kormányt. Tette ezt csupán pár órával azután, hogy a szovjetek kiürítették a várost, és pár órával azelőtt, hogy másnap a német csapatok bevonultak oda.

²⁸ Észtországban a függetlenség kezdeti éveiben a szociáldemokraták, akik a marxizmus egy demokratikusabb változatát vallották magukénak, prominens szerepet tölthettek be a politikai életben, és emiatt igyekeztek távolságot tartani a bolsevik típusú szélsőbaltól. Mellettük a releváns politikai szereplők közül talán a balközép szociálliberális Észt Munkáspárt (Eesti Tööerakond) volt az, amely leginkább sürgette a társadalmi és gazdasági reformok bevezetését. Az ő társadalmi bázisuk a gyári munkásságtól kezdve a kézművesiparosokon át az alkalmazotti és hivatalnoki rétegekig viszonylag széles spektrumot ölelt fel. A politikai paletta jobb oldala szintén nem volt homogénnek mondható: a jobb-közép, kereszténydemokrata szemléletű Keresztény Néppárt elsősorban a protestáns egyházra tudott támaszkodni, az agrárszektor képviselőit pedig a konzervatív Észt Gazdaszövetség (Eesti Maarahva Liit) látta el, míg a nacionalista populisták az értelmiség és az üzleti körök érdekében léptek fel. A politikai paletta közepén foglalt helyet a nemzeti-liberális beállítottságú Néppárt (Rahvaerakond). Lásd RAUCH 1994: 63–66; VARDYS 1979: 326–327.

²⁹ Az észti alkotmányozás során különösen a helyi német, orosz és svéd kisebbségek jogainak biztosítását emelték ki. Lásd ALENIVS 2004: 33–35; VARDYS 1979: 320–321.

³⁰ 1917. július 14-én ugyan a nemzeti tanács egyszer már kikiáltotta Észtország függetlenségét, ám a későbbiekben nem ez a nap, hanem 1918. február 24-e vált az állam függetlenségének napjává.

A német katonai igazgatás, élén Carl von Seckendorff báróval és tábornokkal, nem ismerte el az észti ideiglenes kormány hatalmát, és igyekezett letartóztatni annak tagjait.³¹ A kormány csak a novemberi német fegyverszünet aláírása után térhetett vissza a hatalomba, és gyakorlatilag azonnal megkezdte saját nemzeti haderejének megszervezését, amelynek vezetőjévé december 23-án Johan Laidoner ezredes³² nevezték ki. Ugyan a kormány november 16-án felszólítást intézett a lakossághoz, hogy minél többen csatlakozzanak az alakuló nemzeti hadsereghez, az önkéntesek száma alacsony maradt, ezért hamarosan átálltak a sorozásos módszerre. Az ideiglenes kormány december 20-án még arra is ígéretet tett, hogy földet juttat azoknak a katonáknak, akik hajlandók harcolni Észtország függetlenségéért.³³

Lettország

A lett politikai szereplők³⁴ világnézettől függetlenül már a világháború előtt is egyetértettek az Oroszországon belüli autonómia szükségességét illetően, így a februári forradalomhoz itt is komoly reményeket fűztek. A helyzetüket azonban igencsak bonyolította, hogy az észti területekkel ellentétben a lett lakosság szinte egésze már német megszállás alatt élt. A balti politikusoknak azonban csatlakozni kellett az orosz ideiglenes kormányban. Bár 1917. július 5-én a petrográdi kormányzat a Livóniai Tartományi Tanácsot elismerte vezető önkormányzati szervként, kategorikusan elzárkózott az ország autonóm státuszának elismerésétől, mondván, hogy az államszervezeti struktúrák meghatározása az orosz alkotmányozó gyűlés feladata lesz majd. Szintén elutasították a lettek azon igényeit, hogy a közigazgatási határokat az etnikai határok figyelembevételével rendezzék, ahogy Latgalénak a többi lett területhez történő csatolását sem támogatták. Nyelvhasználati téren, ha lehet, még rosszabb volt a helyzet, ugyanis nem engedélyezték a lett nyelv középfokú oktatási intézményekben történő tanítását.

Mindezek ellenére 1917. július 30-án sikerült összehozni egy konferenciát, amelyen a korabeli politikai élet valamennyi fontosabb pártja képviseltette magát. A konferencia egyik fő célkitűzése az lett volna, hogy az észtekhez (Maapäev) és az ukránokhoz (Rada) felzárkózva létrehozzanak egy központi parlamentáris szervet, egy nemzetgyűlést (Saeima), amely a lett területek ügyeinek intézésében felső szinten hozhatott volna döntéseket. Az autonómia szükségességét illetően gyakorlatilag összpárti konszenzus alakult ki, és abban is viszonylag nagy volt az egyetértés, hogy a lett nép válassza meg

³¹ Päts miniszterelnököt június 16-án tartóztatták le, majd internálótáborba zárták.

³² 1919-ben vezérőrnaggyá léptették elő.

³³ BRÜGGEMANN 2006: 213, 218; HIDDEN 2002: 8; KURSITIS 2018: 2–3, 22; MINNIK 2015: 39; RAUCH 1994: 34, 38, 42.

³⁴ A lettországi szocialista pártok a forradalom idejére két részre oszlottak: egy radikálisabb, forradalmi szárnyra, amely internacionalista elveket vallott; és egy mérsékelt, demokratikusabb szárnyra, amely aztán a függetlenség kivívásában játszott fontos szerepet. Az utóbbi képviselője a Lett Szociáldemokrata Munkáspárt (Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija) volt, amely a függetlenségi korszak kezdetének legerősebb pártjává vált. A radikális és a mérsékelt szárny közötti szakítás évekig tartott, nagyjából 1918 májusára fejeződött be. A politikai jobboldal, akárcsak északi szomszédjuk esetében, több erőközponttal rendelkezett: a vidéki földművesek képviselőit a Parasztövetség (Zemnieku savienība) látta el, míg a Keresztény Nacionalista Párt a protestáns egyházra, a magasan képzett csoportokra és az üzleti világ képviselőire tudott támaszkodni. Lásd RAUCH 1994: 64–66; SWAIN 1999: 667–668; VARDYS 1979: 326–327.

a nemzetgyűlését, általános, titkos, egyenlő és közvetlen választáson, nemre való tekintet nélkül. Ennek ellenére a konferencia eredeti céljait nem tudta elérni, ugyanis a pártok közti politikai viszályok,³⁵ amelyek a másik kulcsfontosságú szerv, az alkotmányozó gyűlés létrehozása körül alakultak ki, végül ellehetetlenítették a parlamentáris szerv felállítását. Szintén komoly fejtörést okozott a résztvevőknek, hogy tulajdonképpen hogyan is kezeljék az akkor még Oroszországhoz tartozó Latgale régiót, illetve hogy miként lássák el azon területek képviselőit, amelyek német megszállás alatt álltak.³⁶

A lett területek jövőjével kapcsolatos elgondolások mindenestre gyorsan átalakultak az év második felében. Az orosz ideiglenes kormány által beígért változások ugyanis nem a tervek szerint történtek, ráadásul a Kerenszkij-offenzíva kudarcba fulladt, így a kormány belföldi presztízse csorbát szenvedett. Ezen fejlemények hatására a balti politikusok körében egyre népszerűbbé váltak azok a korábban marginális elképzelések, hogy ne az Oroszországon belüli autonómiára törekedjenek, hanem egyenesen váljanak ki a birodalomból, és független államként létezzenek tovább. Az ötletet a lett Nemzeti Demokrata Párt karolta fel először, ám hamarosan más pártok körében is népszerűsége telt szert.

Komoly hatalmi viszályok után november 17–19. között Valgában ült össze a Lett Ideiglenes Nemzeti Tanács, amely világnézetileg meglehetősen változatos képet mutatott.³⁷ A tanács követelte a nem sokkal korábban hatalomra kerülő szovjet kormánytól, hogy Latgalét csatolják Lettországhoz, illetve hogy népszavazás dönthesse az ország belső rendjéről. Hogy megakadályozza az állam elszakadását, a szovjet Népbiztosok Tanácsa december 14-én beleegyezett, hogy Latgalét Lettországhoz csatolják. A nemzeti tanácsot viszont nem kívánták önálló hatalmi szervként elismerni, és megpróbálták felszámolni. Az azonban titokban tovább működött Petrográdban, és már egyre inkább az antant felé orientálódva 1918. január 30-án kikiáltotta az ország függetlenségét.

A politikai élet a németek által megszállt területeken sem szűnt meg. Riga elfoglalását követően a szociáldemokraták és a polgári pártok összefogásából létrejött a Demokratikus Blokk, amely szeptember végén, október elején kimondta Lettorszag függetlenségét. A német kormányzat azonban sem az ország önállóságát, sem a Demokratikus Blokk létjogosultságát nem ismerte el, és csakhamar hozzákezdett a lett politikusok letartóztatásához.

A letteknek az önálló államiság megvalósulására egészen a világháború végéig, ennél fogva a megszállás befejeződéséig kellett várniuk. 1918. november 17-én megalakult a Lett Népi Tanács, amely másnap Rigában kikiáltotta a független Lett Köztársaságot, miniszterelnöknek pedig a Parasztszövetség egyik vezetőjét, Kárlis Ulmanist nevezte ki.³⁸

³⁵ A viszályok többé-kevésbé a jobboldal-baloldal tengely mentén zajlottak, olyan értelemben, hogy sem a radikális, sem a mérsékelt baloldal nem tudott megegyezni a polgári pártokkal.

³⁶ BENNETT 2017: 22; EZERGAILIS 1977: 162–164.

³⁷ A nemzeti tanácsban 13 politikai szervezet 26 küldöttje jelent meg.

³⁸ KURSJETIS 2018: 2–3; RAUCH 1994: 29–34, 43.

Egy szép új világ tervei

A nemzeti önrendelkezés internacionalista alternatívája

A népek önrendelkezésének joga már a háború korai szakaszában népszerű lett bizonyos politikai szereplők körében. Az 1915 szeptemberében a svájci Zimmerwaldban 11 ország 38 baloldali küldöttjével megtartott titkos találkozón a résztvevők kiáltványt fogadtak el, amelyben hangsúlyozták, hogy a háború utáni területi viszonyoknak a nemzetek önrendelkezésén kell alapulnia.³⁹ A világháború vége felé az internacionalizmus eszméjét még nem társították egyes-egyedül a kommunista ideológiához. A baloldalon jelen lévő számos más szereplő, így az anarchisták, a szindikalisták, a szocialisták és a szakszerveetek jelentős része is magáénak érezte a gondolatot, hogy az internacionalizmus keretei között kell majd az új, a kapitalizmus igazságtalanságaitól megszabadított világot létrehozni.⁴⁰

A bolsevik vezetés, amely nem feledkezett meg a zimmerwaldi kiáltvány szellemiségéről,⁴¹ 1917. október 25-én a Szovjetek II. Összoroszországi Kongresszusán egyik első intézkedéseként kinyilvánította, hogy biztosítani fogja a népek önrendelkezéséhez való jogát. November 15-én elfogadták az Oroszország népeinek jogairól szóló deklarációt, amely kijelentette, hogy az ország nemzetiségei egyenlők, a népeknek önrendelkezési joguk alapján lehetőségük van önálló állam alapítására, eltöröltek mindennemű nemzetiségi és vallási korlátozást, illetve biztosították a népek önálló fejlődésének lehetőségét. Ennek gyakorlatilag egyenes ági folytatása volt, amikor 1918 januárjában Oroszországot nemzetiségi alapon föderális állammá alakították, és ez a tendencia a polgárháború alatt is kitartott.⁴²

Érdemes esetünkben kitérni arra, hogy miközben a nemzetközi szocialista nézőpont szerint a társadalmi problémákat nem etnikai, hanem osztályalapon kell megközelíteni és megoldani, a Baltikumban (is) az osztályalapú és a nemzetiségi elkülönülés akaratlanul összefonódott az évszázadok folyamán. Ez különösen igaz volt a balti németiségre, de kisebb részben a helyi orosz és zsidó közösségekre is. Ennélfogva az 1917–1920 közötti események kapcsán sokszor nehéz megállapítani, hogy a korábbi német és orosz gazdasági és politikai elittel történő leszámolásra szociális vagy nemzetiségi alapon került-e sor. Valószínűsíthető azonban, hogy különböző mértékben ugyan, de mindkét tényező szerepet játszott ebben.⁴³

A nemzeti önrendelkezés liberális alternatívája

Bár a népek önrendelkezésének jogát az orosz bolsevikok hirdették ki először, világszerte ismertté és népszerűvé csak Woodrow Wilson amerikai elnök révén vált. Wilson, aki

³⁹ ALY 2019: 107–108.

⁴⁰ CSOMA 2017: 111.

⁴¹ Lev Davidovics Trockij konkrétan a kiáltvány egyik megszövegezője volt, de maga Vlagyimir Iljics Lenin is részt vett a zimmerwaldi találkozón.

⁴² GYÓNI 2009: 79.

⁴³ ALENIVS 2004: 33.

értesült a nemzetközi eseményekről, látott fantáziát a baloldal szándékaiban, és a népek önrendelkezésének elméletét beemelte a saját tizennégy pontos békeprogramjába, amelyet 1918. január 8-án mutatott be a kongresszusban. Wilson számára a népek önrendelkezésének joga sok mindent jelenthetett: az államhatárok igazságos meghúzását, modern demokratikus intézményeket, a jogállamiság biztosítását, a nemzetközi szereplők helyzetének igazságos rendezését, de ami a legfontosabb, tartós békét a népek egymás mellett éléséhez.

Az azonban, hogy ez mennyire szerteágazó és bármely diplomáciai szereplő jó szándékán túlmutató feladat volt, nagyon hamar világossá vált. Egyrészt, mint kiderült, világszerte sokkal több nemzetiség kapott lehetőséget ezáltal arra, hogy saját államot követeljen magának, mint azt valószínűleg Wilson elnök eredetileg gondolta. Másrészt éppen Wilson európai szövetségesei, Nagy-Britannia és Franciaország nyert így erkölcsi támaszt ahhoz, hogy Kelet- és Dél-Európa ellenséges domináns hatalmainak helyén baráti kis- és középhatalmak sorát hozza létre. Maga Robert Lansing amerikai külügyminiszter is azon az állásponton volt, hogy az elnök minden jó szándéka ellenére a népek önrendelkezésének joga ilyen formában csak olajat önt a nemzetiségek közötti gyűlölködés amúgy is lángoló tüzeire.⁴⁴

Németország balti politikája a világháború alatt

A világháború számos német politikai csoportosulásnak lehetőséget teremtett arra, hogy aktualizálja azon terveit, amelyek a béke idején megvalósíthatatlannak tűntek. Az olyan militáns pángermán szervezetek, mint amilyen az Össznémet Szövetség (All deutscher Verband) is volt, nyíltan kiálltak a határok mielőbbi és minél jelentősebb kitolása mellett. A szövetség egyik szószólója, Heinrich Claß *Zumdeutschen Kriegsziel* (A német háborús célról) című brosúrájában már nem sokkal a háború kirobbanása után, 1914 szeptemberében síkra szállt Oroszország feldarabolásáért, illetve azért, hogy a Baltikum, Lengyelország és Ukrajna területeit már eleve lakosságuk nélkül (!) csatolják Németországhoz.⁴⁵ Ez semmi mást nem hordozott magában, mint ezen térségek nem német lakosságának tömeges kitelepítését és elüldözését.

Bár a világháború alatt a német vezetés némileg megoszlott Oroszország-politikáját illetően,⁴⁶ abban egyetértés volt a felek között, hogy Oroszország nyugati és déli peremvidékein németbarát bábállamok sorát kell létrehozni. Éppen ezért mindenütt igyekeztek olyan helyi politikusokat felemelni, akik a német politikai ízlésnek megfeleltek. Ez szinte mindenütt konzervatív személyeket és pártokat jelentett.⁴⁷ A Baltikum meghódítása a német konzervatív elit és a Hadsereg Főparancsnokság (Oberste Heeresleitung – OHL) mellett számos gazdasági csoportnak is lehetőségeket kínált,

⁴⁴ ALY 2019: 108–109; FOGLESONG 1995: 114.

⁴⁵ ALY 2019: 55.

⁴⁶ Miközben a diplomaták, köztük a külügyminiszter, Paul von Hintze admirális is, bizonyos körülmények között hajlandók lettek volna a bolsevikokkal való kiegyezésre, addig a katonai vezetés, a Soldateska egyértelműen monarchikus Oroszország mellett állt ki.

⁴⁷ A kevés kivétel egyike volt Grúzia, ahol az ottani balközép mensevikekkel sikerült megegyezni. Lásd HALÁSZ 2005: 70–71; HÍDEN 2002: 5.

mivel a helyi jelentős kikötővárosok megszerzése által közvetlen tengeri kapcsolatok jöhettek volna létre Svédországgal és Finnországgal.⁴⁸

Meg kell jegyezni továbbá, hogy a német konzervatív körök is megosztottak voltak a balti kérdéssel kapcsolatban. Maga Theobald von Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár is aggodalmát fejezte ki a térség teljes annexiójával kapcsolatban, meglátása szerint ugyanis ezzel végképp félredobnák azt a bismarcki külpolitikai célkitűzést, hogy Németország a Baltikummal kapcsolatban tradicionálisan jó viszonyt ápoljon Oroszországgal. Ráadásul a német alkotmányjogi szabályozás kifejezetten rosszul állt hozzá az új területek birodalomhoz való csatolásához. Sokkal jobban örült volna, ha a balti térség inkább egyfajta ütközőzónaként funkcionált volna, amely ugyanakkor közvetetten német befolyás alatt áll.⁴⁹

Noha a német csapatok lett területeket 1915 májusa, észtt területeket pedig 1917 szeptembere óta tartottak megszállás alatt, a Baltikum teljes elfoglalása csak a háború utolsó évében valósult meg. Hogy felgyorsítsa az 1918. januárban Breszt-Litovszkban megkezdődött béketárgyalásokat, a német hadvezetés február 18-án felrúgta az érvényben lévő tűzszünetet, és másnap a 8. hadsereg tovább folytatta az előretörést a régióban: Tartu február 24-én, Tallinn február 25-én, míg Narva március 4-én került német kézre és ezzel 160 kilométer távolságra Petrográdtól. A sikeres előretörések megtették a hatásukat, és a Népbiztosok Tanácsa jobbnak látta, ha beáldoz bizonyos területeket, mintsem hogy kockára tegye a forradalmi rendszer fennmaradását. Az ekkor kialakult frontvonalakat március 3-án a breszt-litovszki béke keretében kvázi konzerválták.

Érdekeség, hogy bár az egyik oldalon a németek megszerezték Kurlandot, a fontos ipari és tengeri kereskedelmi központot, Tallinnt, illetve Saaremaa szigetét, a másik oldalon Livónia és Észtország többi része hivatalosan továbbra is Szovjet-Oroszország kezében maradt, és ott a németek csupán rendfenntartási tevékenységet folytattak. Az eredeti megállapodások szerint ezekről a területekről később a lakosság bevonásával, annak egyetértésével kellett volna dönten. Gyakorlatilag viszont egy augusztus 27-én Berlinben megkötött kiegészítő szerződés révén ezek a kormányzóságok is a Reichhez kerültek.⁵⁰

A német megszállási politikára végig negatívan hatott az a tény, hogy a megszállók nem a többségi észtt és lett lakosságra, hanem a helyi németekre kívántak támaszkodni, és a tárgyalásokat is főképp a balti német képviselővel folytatták. Ennek révén még a szovjet uralomnál is kevésbé voltak figyelemmel a lakosság autonómiaigényeire. A helyi szovjet vezetők között ugyanis legalább, még ha az oroszokhoz képest kisebbségben is, voltak észtt tagok, akiket a lakosok a „sajátjaiknak” érezhettek.⁵¹

A Baltikumban azonban a német megszállók nemcsak a helyi német nemességre tudtak számítani, hanem a hasonlóan konzervatív beállítottságú orosz és fehérorosz földbirtokos rétegre is, amely a bevonuló német katonaságban potenciális védelmet látott a szovjet uralommal szemben, ráadásul a német megszállók nem idegenkedtek a forradalom előtti birtokrendszer restaurációjától sem. A német politikusok egyébként

⁴⁸ HIDDEN 2002: 3.

⁴⁹ HIDDEN 2002: 5.

⁵⁰ BENNETT 2017: 27; HIDDEN 2002: 4; MINNIK 2015: 38–39; RAUCH 1994: 35, 38.

⁵¹ BRÜGGEMANN 2006: 213; RAUCH 1994: 37.

is jobbnak gondolták, ha kiépítenek egy baráti orosz hatalmi bázist, ugyanis tartottak attól, hogy a szovjet hatalom megdöntése után a régi-új elit teljesen az antant befolyása alá fog kerülni, és esetleg folytatni akarja majd a háborút Németország ellen.⁵²

A rendezetlen megszállás és az elfoglalt területek magukra hagyása itt sem tarthatott örökké, így a német hadvezetés elkezdte megszervezni a maga helyi közigazgatási határait. Ennek keretében hozták létre a Felső-Keleti Terület (Land Ober-Ost) nevű megszállási övezetet, amely Kurlandon kívül Litvániát, illetve a suwałki, a białystoki és a hrodnai (lengyelül: Grodno) körzetet foglalta magában.⁵³ Ennek a területi egységnek kellett a helyiekből felállítania olyan munkásszázlőaljakat, amelyek a helyi erdő- és mezőgazdálkodásban kvázi kényszermunkájuk révén hozzájárulhatnak a német háborús szükségletek kielégítéséhez. Az Ober-Ost ezenkívül felelős volt a helyi adminisztráció, oktatás és egészségügy működtetéséért, illetve a – katonai szempontból is rendkívül fontos – infrastruktúra fejlesztéséért.

Kurlandra egyébként számos prominens mint jövőző kolóniára tekintett, ahova a harcok befejeztével a veteránokat kívánták letelepíteni.⁵⁴ Ennek elősegítése céljából a helyi német nemesség 1917. szeptember 22-én határozatot fogadott el arról, hogy a terület egyharmadát a létrehozandó német paraszttelpek rendelkezésére bocsátják. Ezt a gyakorlatot hamarosan követték a livóniai és észtországi német nemések is.⁵⁵

A németek viszonylag későn láttak hozzá a terület belügyi igazgatásának rendezéséhez. Az Egyesült Tartományi Tanács Adolf Pilar von Pilchau báró elnökletével csak 1918. november 7-én választotta meg a kormányként funkcionáló régenstanácsot. Azt, hogy a régenstanácsban viszonylag magas volt az észtek és a lettek aránya,⁵⁶ valószínűleg arra lehet visszavezetni, hogy a németek érzékelték a kedvezőtlen hadi és politikai fejleményeket, és ezért az év közepétől elkezdtek a külügyminisztériumban (Auswärtiges Amt) olyan helyi rendezésen dolgozni, amely a vereség esetén sem lehetetlenítené el sem a birodalmi befolyás, sem a balti német kulturális és gazdasági hegemonia fenntartását.⁵⁷

A német megszállás időszaka meglehetősen kellemetlen emlékeket hagyott a helyi lakosságban: a gyarmatosítási politika – amelyhez a helyi parasztek földjeit is ki kívánták sajátítani – nyilvánosságra kerülése, a többségi társadalom igényeinek figyelmen kívül hagyása, az életkörülmények érezhető romlása, a lakossággal szembeni önkényeskedés és atrocitások,⁵⁸ illetve a terület anyagi és nyersanyagkészleteinek

⁵² HALÁSZ 2005: 212–213.

⁵³ Ennek folytán a Baltikumon kívül a mai lengyel és fehér orosz területekre is mélyen benyúlt.

⁵⁴ Az ötletet először Max Sering vetette fel 1915 szeptemberében, aki az 1880-as évek óta aktívan foglalkozott a német lakosságnak a birodalmon belüli áttelepítésével, hogy ezáltal germanizálja a nem német populációt. Bár terveit eredetileg a poseni (lengyelül: Poznań) és a nyugat-poroszországi lengyelség elnémetesítése, illetve ezen területek etnikai németekkel történő feltöltése céljából dolgozta ki, koncepcióit viszonylag könnyen át lehetett ültetni a Baltikumra. Lásd NELSON 2011: 9–13.

⁵⁵ HIDEN 2002: 4; RAUCH 1994: 37.

⁵⁶ A négy német mellett három észt és három lett is helyet kapott.

⁵⁷ HIDEN 2002: 9–11; RAUCH 1994: 40.

⁵⁸ 1918 februárjának utolsó napjait a kortárs észtek egy része csak „fehér hétként” emlegette. A megszállás gyakorlatilag az önkényes feljelentgetések hullámát indította el, amelyben nemcsak a hatalomba visszakerült balti nemések, hanem a többségi észt lakosság is komoly szerepet kapott, ugyanis vélt vagy valós szovjetszimpátia alapján gyakorlatilag bárkit letartóztathattak. Egyes számítások szerint a német megszállás alatt Észtországban kb. ötezer embert zártak börtönbe, és közülük kb. négyszázat kivégeztek.

kifosztása csak tovább erősítette az amúgy is széles körben jelenlévő germanofób hangulatot.⁵⁹

A szembenálló felek

A nemzeti hadseregek kialakítása a Baltikumban

A cári rendszer az 1874-es hadügyi reformtól kezdve következetesen elzárkózott attól, hogy nemzetiségi alapon hozzon létre nem orosz alakulatokat a hadseregben. Ezt a tendenciát az 1915-ös események állították meg, amikor is a német csapatok meglehetősen gyorsasággal tudtak előretörni a Baltikumban.⁶⁰

Mivel az orosz katonai vezetés megfigyelései alapján a lett katonák a más nemzetiségűeknél nagyobb fegyelemmel és kitartással rendelkeztek, egyfajta jutalomként beleegyeztek, hogy 1915 augusztusától szintisztán lett lövészalakulatokat hozzanak létre, amelyeknél a vezénylet nyelvének is a lettet tették meg. A kezdeti két zászlóaljat rövid időn belül nyolcra bővítették, és a háború végére ezeket már mind ezredékké fejlesztették. Ezen alakulatok a Daugava menti orosz állások védelmében vettek részt a következő években. Az 1917. februári forradalmat követően azonban viszonylag rövid úton bolsevik befolyás alá kerültek,⁶¹ ennél fogva a hatalomra jutó polgári kormányok nem tudtak rájuk támaszkodni.

Érdemes itt összehasonlításaként megjegyezni, hogy míg a lett alakulatok megalakítását maguk a lett politikusok is támogatták, mondván, hogy saját otthonuk védelmének tudatában jobban fognak teljesíteni, addig az észti politikusok kezdetben elzárkóztak az észti csapatok szervezésétől, attól tartva, hogy mivel az észtek lakta területek nem voltak érintettek a harcokban, esetleg éppen a keleti front legveszélyesebb részeinek egyikében vetik majd be őket. Így viszont, hogy eleve szétszórta, több osztagnál szolgáltak, nagyobb volt az esélyük a túlélésre. Olyan észti nemzetiségi alakulatok felállítására, amelyek létrejöttét maguk az észti politikusok is támogatták, egészen 1917 tavaszáig kellett várni, amikor is a német előretörések már észti területeket is veszélyeztettek. Az ideiglenes kormány hadügyminisztere, Alekszandr Fjodorovics Kerenszkij ugyan beleegyezett ebbe, ám az eredetileg tervezett két ezredből végül csak egyet állítottak fel,⁶² hadosztállyá történő bővítésük pedig csak 1917 decemberében valósult meg. Mivel az észti alakulatok többsége – a lett lövészeketől eltérően – a német megszállás ideje alatt is szülőföldjén maradt, a bolsevikok lényegesen kisebb befolyást tudtak rájuk gyakorolni, így a Vörös Hadseregbe is kevesebben léptek be.⁶³

⁵⁹ MINNIK 2015: 39; RAUCH 1994: 38–39.

⁶⁰ Ez természetesen nem jelentette azt, hogy egyáltalán ne lettek volna nem oroszok a cári hadseregben. Egyes források szerint a világháború alatt az orosz haderőben 100 ezer észti és 130 ezer lett szolgált, közülük 10 ezer észti elesett. Lásd BALKELIS 2018: 158.

⁶¹ Az 1917-es forradalmak előtt a lett területeken a szociáldemokraták számítottak a legerősebb politikai frakciónak, akik egyrésztől elutasították a cári rezsimet, másrésztől változtatni akartak azon, hogy a balti németek kezében volt a földterületek többsége. 1917 folyamán a szociáldemokrata párton belül a bolsevik frakció került többségbe, és ez komolyan befolyásolta azt, hogy a lett katonák ki mellé állnak egy belháború esetén. Az események részletes kronológiáját lásd EZERGAILIS 1972; JANSEN 1986: 72, 78–79.

⁶² Ennek állomáshelye előbb Rakvere (németül: Wesenberg), majd Haapsalu (németül: Hapsal) lett.

⁶³ BRÜGGEMANN 2006: 218–219; RAUCH 1994: 28, 32; SWAIN 1999: 671.

Egyébiránt a baltikumi függetlenségi háborúban katonailag meglehetősen heterogén viszonyok alakultak ki: egyszerre vettek részt bennük a mindenkori kormányok által megszervezett reguláris hadseregek, helyi vagy országos jelentőségű partizánalakulatok és önvédelmi milíciák, illetve a nemzeti kormányokkal – olykor csak félhivatalosan – együttműködő paramilitáris alakulatok. Utóbbiak közül a jelen időszakban kiemelkedett az észti Nemzetőrség (Omakaitse), amelyet 1917-ben hoztak létre, hogy a forradalmak által keltett zűrzavarban rendet tegyen, de az 1918. februári német bevonulást követően aktívan segédkezett a szovjet párttagok és aktivisták letartóztatásában is. Ennek ellenére, mivel köztudott volt az észti ideiglenes kormányhoz való hűsége, a németek 1918. február végén feloszlatták, és csak november 11-én alakulhatott újjá Észti Védelmi Liga (Kaitseliit) néven.⁶⁴

A balti államok seregeire általánosságban igaz volt az állítás, hogy a paramilitáris szervezetek létrejötte előbb valósult meg, mint a reguláris haderők felállítása. 1919 elején tipikus állapot volt, hogy a tisztek létszáma mind a reguláris, mind a félkatonai alakulatokban meghaladta a legénységét. A személyi állomány kiképzetlensége, illetve a súlyos fegyver- és ellátmányhiány miatt az államok folyamatosan rá voltak szorulva más külföldi hatalmak anyagi és tanácsadói segítségére.⁶⁵

A születőben lévő Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg

1917 októberében a bolsevikok úgy kerültek hatalomra, hogy közben már nem igazán volt hadsereg, amely az államot meg tudta volna védeni belső és külső ellenségeitől. A cári idők tömeghadserege már leginkább csak papíron létezett. A katonaság nagymértékű belső eróziója már röviddel az 1917. februári forradalom után megindult, amikor is a főként a parasztság köréből verbuvált katonák sietve hazaindultak, mivel attól tartottak, hogy kimaradnak az ideiglenes kormány által beígért földosztásból. A folyamatot csak tovább erősítette, hogy bár az új kormányzat tett lépéseket a demokratikus átalakulás felé, továbbra is folytatni kívánta a háborút, ami viszont mind a katonaság, mind a lakosság körében népszerűtlenné tette.⁶⁶

A szovjet kormány, a Népbiztosok Tanácsa a vörösgárdista osztagok segítségével számos belföldi ellenfelével le tudott számolni, ám a központi hatalmak jól szervezett tömeghadseregeivel nem tudta felvenni eredményesen a harcot. Ezért döntött úgy, hogy a munkásság és a parasztság széles rétegeinek mozgósítása révén létrehozza saját reguláris haderejét. 1918. január végén alapították meg a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereget, amelyet eleinte önkéntesekkel akartak feltölteni, ám február közepéig kevesebb mint 50 ezren jelentkeztek.⁶⁷

A bolsevikok ezzel egy időben a világháborús hadifoglyok között is toborozni kezdtek, akiket a béke és a nemzeti önrendelkezés jelszavával sikerült is csatlakozásra bírniuk. Ráadásul így jobb ellátáshoz juthattak, mint ha hadifogolytáborban maradtak volna. Mivel azonban ez sem bizonyult elegendőnek az ország határainak védelméhez

⁶⁴ BALKELIS 2018: 155–156, 161; MINNIK 2015: 39.

⁶⁵ BALKELIS 2018: 168.

⁶⁶ CSOMA 2017: 110.

⁶⁷ CSOMA 2017: 103; HALÁSZ 2005: 7; SPAHR 1998: 24–26.

és a belső ellenségek legyőzéséhez, május 29-én a Népbiztosok Tanácsa engedélyt adott rá, hogy a Vörös Hadsereg szükséges emberállományát sorozással töltsék fel.⁶⁸

Ezen a ponton érdemes hosszabb kitérőt tennünk a Vörös Hadseregen belül azoknak a lett lövészeknek a bemutatására, akiknek, mint látni fogjuk, sorsdöntő jelentőségük volt nemcsak a balti államok belpolitikai helyzetének alakulásában, hanem tágabban magának az oroszországi polgárháborúnak a kimenetelében. Ezeknek a katonáknak a többsége⁶⁹ 1918 elején menekült Oroszországba, mivel az előrenyomuló német csapatok februárban Livóniát is elfoglalták. A lett lövészek oroszországi – majd szovjet-oroszországi – presztízsét jól mutatja a tény, hogy 1918. április 13-án a lett lövészhadosztály (röviden: Latdivizija) az egyik első volt, amelyet a frissen alakult Vörös Hadsereg keretein belül felállítottak. Ennek élére Jukums Vācietis⁷⁰ ezredes, az 5. lett lövészrezd parancsnoka került,⁷¹ aki 1918. szeptember 6. és 1919 júliusa között a Vörös Hadsereg főparancsnoki posztját is betöltötte.⁷²

A lett lövészek tevékenysége szerves részét képezte az oroszországi polgárháborúnak, ugyanis a bolsevikok szívesen vetették be őket a zavargások és felkelések elfojtására.⁷³ Az októberi forradalom alatt e lövészek a Baltikumban kulcsfontosságú vasúti pályaudvarokat foglaltak el, nehogy az ideiglenes kormányhoz hű alakulatok Petrográdba juthassanak.⁷⁴

⁶⁸ JANSEN 1986: 71, 78.

⁶⁹ A lett lövészekredek összlétszámát sajnos csak becsülni lehet, és a pontos számok meghatározását nagyban megnehezíti, hogy az évtizedek alatt mind a szovjet, mint az antibolsevista emigráns történetírás szerette a saját politikai szájze szerint értékelni az eseményeket. Ennélfogva a lett alakulatok összlétszáma 1918 őszén 14 és 24 ezer között, míg 1920 nyarán 8 és 18 ezer között mozgott. Az emigráns orosz nacionalisták hajlamosak voltak a lett lövészek, de úgy általában valamennyi internacionalista fegyveres csoport (legyen az akár kínai, koreai, lengyel, balkáni, nem légiós cseh vagy magyar) erejét felnagyítani, ezzel is legitimálva azt a szemléletet, hogy az orosz népre tulajdonképpen csak kívülről erőltették rá a kommunizmust. A másik oldalon a szovjet történetírásnak azért kellett kihangsúlyoznia az internacionalista intervenciók szerepét, mert ezzel is be akarták mutatni a határokon átívelő ideológiai barátság történelemformáló szerepét. Egyébiránt az 1920-as adatok azt mutatják, hogy az orosz etnikumuk aránya a Vörös Hadseregben majdnem 80% volt, miközben az összlakosságon belül alig több mint 50%. A maradék 20%-ba tehát minden más beletartozik, az internacionalisták és a több mint száz másik oroszországi nemzetiség képviselői egyaránt. Lásd JANSEN 1986: 75–77.

⁷⁰ Vācietis neve, bár rendre előkerül a korai Vörös Hadsereggel foglalkozó munkákban, számos formában megtalálható attól függően, hogy a lett, az orosz vagy a német fonetikus írásmódot vagy az angolosított változatot vették-e át. Így találkozhatunk például Jukums Vācietis (RAUCH 1994; WHITE 1994), I. Vācietis (SWAIN 1999), I. I. Vatsietis (JANSEN 1986), illetve Joakim Joakimovics Vatszetisz (SPAHR 1998) változattal.

⁷¹ William J. Spahr hivatkozott könyvének magyar fordításában mind Vācietis, mind a lett lövészalakulatok litvánként szerepelnek, ám ez bizonyosan csak elírás.

⁷² JANSEN 1986: 73; RAUCH 1994: 44; SPAHR 1998: 77.

⁷³ Ott voltak Fehéroroszországban, amikor 1918 januárjában Józef Dowbor-Muśnicki tábornok egy lengyel hadtest élén felkelést robbantott ki, majd februárban a Don-vidéken Alekszej Makszimovics Kalegin atamán, lovassági tábornok fehér haderői ellen folyó harcoknál, de bevetették őket még a jaroszlavi, a ribinszki és az izsevszk-votkinszki felkelésben is, illetve a Volga vidékén a Cseh Légővel szemben. Ezen alakulatok tartották fenn a rendet Petrográdban, illetve védelmezték az új kormányzat ülését a Szmolnij Intézetben, de 1918 januárjában is lett lövészeket alkalmaztak a bolsevikok, hogy a Tauriai-palotában székelő alkotmányozó gyűlést feloszlassák, valamint hogy az ezt követő tüntetéseket szétverjék. Szintén a lett lövészek adták a Kreml őrségét 1918 márciusától, amikor is a bolsevikok új fővárosnak Moszkvát nevezték ki. Továbbá amikor 1918 júliusában a baloldali eszerek, akiket finn önkéntesek is támogattak, felkelést robbantottak ki Moszkvában, a bolsevikoknak csak a helyben tartózkodó, Vācietis ezredes vezette lett lövészalakulatok, illetve egy Kun Béla irányította nemzetközi alakulat bevetésével sikerült azt leverniük.

⁷⁴ ČĖRMANIS 1973:237–240; JANSEN 1986: 72–73; SPAHR 1998: 28; SWAIN 1999: 671–672.

Az orosz fehér mozgalom és hadseregei

A fentebbieken túl említést kell tennünk a balti függetlenségi háborúk – és egyben az orosz polgárháborúk – egy további fontos szereplőjéről, az orosz fehér mozgalomról. Az előzőekben ismertetett szereplőkkel ellentétben az orosz fehérek nem rendelkeztek sem egységes államszerkezettel, sem domináns párttal, sem központosított katonai irányítással. Esetükben sokkal inkább helyi vagy regionális jelentőségű kormányzatokról, illetve a nekik névlegesen alárendelt reguláris katonaságról – illetve sokszor inkább csak tiszti különítményekről – beszélhetünk, amelyek idővel szinte mindenhol kormányuk fejére nőttek, és aktívan befolyásolták azok kormányzati tevékenységét és világnézeti összetételét. Ezen katonai-politikai szereplők egyrészt, némi túlzással, a szélrózsza minden irányából közrefogták az Oroszország magterületeit uraló szovjet hatalmat, másrészt viszont egymással is folytonosan viszálykodtak a legfőbb hatalom megszerzéséért.

Bár az orosz fehér mozgalom helytől és időtől függően a centristáktól a liberálisokon és konzervatívokon át a szélsőséges reakciósig viszonylag széles politikai skálát fedett le, valamennyiüket áthatotta az a típusú erős nacionalista szellem, amely mereven ragaszkodott „az egy és oszthatatlan Nagy Oroszország” (*Jegyijnaja i nyegyelimaja Velikaja Rosszija*) ideáljához.⁷⁵ Az orosz fehér mozgalom prominens döntéshozói ennél fogva alapvetően az erősen centralizált kormányzati modellt tekintették ideálisnak. Ennek tükrében következetesen elzárták a nemzetiségi függetlenedés vagy Oroszország föderális átalakításának ötletétől. Világnézetükbe legfeljebb a korábbiakhoz képest kibővített önkormányzati jogkörök, illetve esetleg a regionális autonómiák fértek bele.⁷⁶

Ami a Baltikumot illeti, 1918 nyarán a németek beleegyeztek abba, hogy az orosz fehérek Pszkov környékén létrehozzanak egy helyi jelentőségű fegyveres erőt. Októberre sikerült is felállítani egy ilyen alakulatot Északi Hadtest (Szevernij korpusz) néven, amely főként orosz különítményesekből, illetve a háború során ejtett hadifoglyokból állt, és a parancsnoki posztját Alekszandr Vandam tábornok töltötte be. A hadtest felállítása viszont nagyon lassan haladt, ugyanis mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy az csupán a németek kiszolgálója lesz, és pont emiatt még az orosz nacionalisták is ódzkodtak a belépéstől.

Az 1918. novemberi német összeomlás kellemetlenül érintette az Északi Hadtest vezetését, lévén a hadtest patrónus nélkül maradtak. Ennek korrigálására az időközben leváltott Vandam tábornok utódja, Nyef ezredes már inkább a britek felé próbált orientálódni. A súlyos novemberi helyzetet csak tovább tetézte, hogy a szovjet kormány semmisnek nyilvánította a breszt-litovszki békét, majd rövid úton nekilátott az elvesztett balti területei visszafoglalásához. A szovjet támadás november 25-én kiszorította Pszkvból a még ekkor is csak kb. három-négyezer fős hadtestet, amely kénytelen volt Észtország területére hátrálni.⁷⁷

Az orosz fehér mozgalomnak gyakorlatilag létezése alatt folyamatos nehézséget okozott, hogy az ország legtöbb fegyvergyára a bolsevikok által uralt központi

⁷⁵ HALÁSZ 2005: 35.

⁷⁶ HALÁSZ 2005: 124–125; MACMILLAN 2005: 281.

⁷⁷ Geoffrey Bennett idézett könyvében az Északi Hadtestet helytelenül Északnyugati Hadseregeként említi. Bár való igaz, hogy utóbbit az Északi Hadtestből hozták létre 1919 folyamán, a szóban forgó időszakban ez még nem történt meg. Lásd BENNETT 2017: 37; HALÁSZ 2005: 213–214; RAUCH 1994: 42; SPAHR 1998: 56; WHITE 1994: 1359.

területeken helyezkedett el, így tagjai folyamatosan rá voltak szorulva a külföldi hadianyag-szállítmányokra.⁷⁸

Tanácsköztársaságok a Baltikumban

Az Észtországi Munkáskommün felemelkedése és bukása

1918 novemberében és decemberében, a német veszély (látszólagos) elmúltával, a szovjet hadvezetés élt a lehetőséggel, és csapataival mélyen behatolt Észtország területére. A november 22-én Narva felé meginduló szovjet 7. hadsereg első rohamait a hátramaradt német alakulatoknak, illetve főként önkéntesekből és diákokból álló észt csapatoknak még sikerült visszaverniük, ám 29-én a város szovjet kézre került, miután haditengerészek szálltak partra a Narva folyó torkolatánál lévő Narva-Jöesuunál (németül: Hungerburg). Az észt bolsevikok nem tétlenkedtek, és Jaan Anvelt vezetésével még aznap kikiáltották az Észt Munkáskommünt (Eesti Töörähva Kommuun),⁷⁹ amelyet Szovjet-Oroszország december 7-én hivatalosan elismert. Ennélfogva Észtországban (is) az a helyzet állt elő, hogy két kormányzat is magát tekintette az állami főhatalom birtokosának.

A szovjet előretörés 1918 végén még sikeresnek volt mondható: miután a németek november 25-én átengedték Pszkovot a szovjeteknek, a támadás az északival párhuzamosan déli irányból is megindulhatott, amelyben fontos szerep jutott a lett lövészalakulatoknak. December 21-én Tartut, 24-én pedig a fontos vasúti csomópontnak számító Tapát foglalták el, és Tallinntól is már csak 30-50 kilométerre voltak. A Tallinnban székelő észt kormánynak csak a helyszínen lévő brit hadihajók, az orosz Északi Hadtest⁸⁰ erői, az észtországi németekből álló Balti ezred (Baltenregiment),⁸¹ valamint finn önkéntesek⁸² hathatós segítségével sikerült a szovjetek offenzíváját megfékeznie.⁸³

Meg kell jegyeznünk, hogy az észt bolsevikok el akarták kerülni azt, hogy a lakosság idegen hódítóként tekintsen a Vörös Hadseregére, ezért igyekeztek elérni, hogy a Narva elleni támadás során minél nagyobb számban vessenek be észt állományú

⁷⁸ MACMILLAN 2005: 118.

⁷⁹ A névválasztás nem volt véletlen, ugyanis az észt kommunisták így akartak tisztelegni az 1871-es párizsi kommün emléke előtt.

⁸⁰ Megjegyzendő, hogy a Konstantin Päts vezette ideiglenes kormány kezdetben sokkal kevesebb figyelmet fordított a Vörös Hadseregére, mint a november végétől Pszkov felől az országba hátráló orosz Északi Hadtestre. Ennek oka abban keresendő, hogy az észt kormány feltételezte, a még mindig az ország területén tartózkodó német egységek meg fogják állítani a vörösök támadását. Mikor azonban világossá vált, hogy a német katonaságra már rövid távon sem lehet számítani, december 7-én egyezségeket kötött az Északi Hadtest vezetésével, hogy ezentúl közösen fognak harcolni a Vörös Hadsereg ellen. Emellett, hogy a németek fegyverei ne kerülhessenek a vörösök birtokába, az észt kormányzat saját csapataival Daugavpils környékén megkezdte a német katonák lefegyverzését, ami viszont több alkalommal fegyveres összetűzésekbe torkollott. Az OHL végül maga hozott döntést arról, hogy a kivonás alatt lévő 8. hadsereg fegyverzetének egy részét szétosztja az észt és az orosz fehérek között, hogy azok ne kerüljenek a kommunistákhoz. Lásd BRÜGGEMANN 2006: 219; WHITE 1994: 1359.

⁸¹ Az eredetileg zászlóaljméretű alakulat az észtországi németiség egyfajta saját önvédelmi szerveződése volt. Bár az észt lakosság nem kevés gyanakvással tekintett a helyi németiségre, a Päts-kormányzat november 27-én mégis engedélyezte a csapat megszervezését. A Rakverében frissen felállított alakulatot Constantin. von Weiss parancsnoksága alatt szinte azonnal bevetették a Narva környéki harcokban.

⁸² A harcokban részt vevő egyik brit parancsnok, Bertram S. Thesiger kapitány szerint január 2-án a hajóikon kb. 500 finn önkéntest szállítottak Tallinnba. Thesiger visszaemlékezését idézi: BENNETT 2017: 46.

⁸³ BENNETT 2017: 37; FOGLESONG 1995: 108; HIDDEN 2002: 18; KURSIETIS 2018: 3; MINNIK 2015: 40; RAUCH 1994: 40–42.

alakulatokat.⁸⁴ Mivel ez létszámbeli gondokba ütközött, ahol kellett, az észti lövész-ezredek is oroszokkal töltötték fel.⁸⁵

A balti kommunisták maguk is tisztában voltak a helyi lehetőségeikkel: a viszonylag iparosodott lett területeken lényegesen nagyobb támogatottságot élveztek, mint Észtországban, ahol néhány ipari központon (Tallinn és Narva) kívül a lakosság inkább elutasítóan állt hozzájuk.⁸⁶ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a kommünnek semmi esélye sem volt a többségi lakosság szimpátiájának elnyerésére, sőt kifejezetten vonzó üzeneteket is felsorolhatunk vele kapcsolatban: Ezek a háborúskodások befejezése, internacionalista keretek között működő önálló nemzetállam, a nagybirtokrendszer felszámolása, valamint ezzel együtt a balti németiség politikai és gazdasági hatalmának megtörése.⁸⁷

A hatalma megszilárdítása és a belső ellenségei kiiktatása érdekében a kommün is hajlandó volt a terror és az erőszak eszközához nyúlni. Szovjet mintára területi alapon bizottságokat hoztak létre, amelyek egy-egy adott város vagy megye⁸⁸ területén fejtették ki a tevékenységüket, a belügyi népbiztos, Johannes Käspert alá rendelve. Ezen rendőri és belbiztonsági feladatokat ellátó szervek személyi állománya főként észtekből állt, ám a vezetők és a nyomozók javarészt a szovjet Rendkívüli Bizottság (Cszevicsajnakomisszija – Cseka)⁸⁹ keretéből érkeztek, elsődleges célpontjaik pedig a balti német nemesség, az egyházi személyek, a „szürke bárók” néven illetett gazdag parasztok, a német hadsereggel kollaborálók, illetve az észti kormány és az Omakaitse/Kaitseliit tagjai és szimpatizánsai lettek.⁹⁰

A munkáskommün hatalma közelről sem volt teljes, ugyanis csak az ország keleti és déli részein tudta tevékenységét kifejteni, ráadásul folyamatosan a Vörös Hadsereg segítségére szorult. Az 1918 végi sikeres előrenyomulások 1919 elején folyamatos visszavonulásokba⁹¹ csaptak át: január 14-én kénytelen voltak feladni Tartut, a hónap közepén elvesztett a fővárosa, Narva, majd nem sokkal később Võruis. Különösen heves harcok alakultak ki a Tartu–Valga-vasútvonal mentén, amelyet a védekező lett lövészcsapatok csak nehezen voltak hajlandók feladni.

Február 1-re a kommün gyakorlatilag teljesen kiszorult Észtországból. A helyzeten az sem tudott változtatni, hogy február 16-án Saaremaa szigetén kommunista felkelés tört ki, azt ugyanis egy hét alatt teljesen levertek. A kommün vezetése ugyan pár hónapig még létezett szovjet területen, ám április elején hivatalosan feloszlatták.⁹²

⁸⁴ Ezt jól szemlélteti, hogy a narvai harcok oroszánrészt vállaló szovjet 6. hadosztály állományába két észti lövészezred (a viljandi és a tartui) is tartozott.

⁸⁵ Az észti főparancsnokság 1919. februári megállapításai szerint bár az akkor Észtország területén harcoló 35 szovjet ezred közül négy nevében az „észti” szó szerepelt, ezek legénységét „csupán” 25–75%-ban tették ki az észtek. Lásd BRÜGGEMANN 2006: 218; RAUCH 1994: 44.

⁸⁶ RAUCH 1994: 44.

⁸⁷ BRÜGGEMANN 2006: 214–215.

⁸⁸ Narvában, Tartuban, illetve Võru és Viru megyében fel is állítottak ilyen bizottságot, a tervezett Viljandi és Pärnu megyei létrehozására azonban már nem volt lehetőségük.

⁸⁹ Teljes nevén: Összorosországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra.

⁹⁰ A kommün működése alatt 2500 embert tartóztattak le, háromnegyedüket politikai indokkal. A kivégzettek számát 650–700 körülire teszik, ennek kb. kétharmada közép- vagy felsőosztálybeli, 10%-a pedig köztörvényes bűnöző volt. Lásd MINNIK 2015: 40–42.

⁹¹ Az észti kormányerők offenzívájában kb. 2500 reguláris fegyverest, illetve jelentős számú partizánt vetettek be a vörösökkel szemben.

⁹² Taavi Minnik hivatkozott cikkében a kommün hivatalos feloszlását június 5-re teszi. Lásd BRÜGGEMANN 2006: 214; MINNIK 2015: 42; RAUCH 1994: 42–44.

A Lett Szocialista Szovjetköztársaság kálváriája

Miután Németország 1918 novemberében aláírta a fegyverszünetet, és megkezdte csapatai kivonását a megszállt területekről, a bolsevikoknak lehetőségük nyílt a lett területekre történő bevonulásra. 1918 decemberében a Vörös Hadsereg livóniai támadása⁹³ – amelyhez nagyszámban alkalmaztak lett lövészalakulatokat⁹⁴ – viszonylag ambiciózusnak volt mondható, és kezdetben látványos sikereket tudott elérni. Az első csoportosításnak Pszkovon, Valgán (németül: Walk), Valmierán (németül: Wolmar) és Cēsisen (németül: Wenden) át Riga irányába kellett törnie, a másodiknak Zilupén (németül: Rosenau) keresztül Liepājāt (németül: Libau) kellett elfoglalnia, a harmadiknak pedig Polack és Daugavpils bevétele után szintén Liepāja irányába kellett haladnia.

1. ábra: A Baltikum térképe, 1914–1922
 Forrás: Nagy Béla szerkesztése

⁹³ A vörösök Lettországnak tevékenykedő erőit 1918 decemberében kb. 12 ezer főre, 1919 januárjában pedig kb. 20 ezer főre teszik. Lásd BENNETT 2017: 47–48.

⁹⁴ Akárcsak Észtország esetében, itt is fontosnak tartották, hogy a lakosság felszabadítóként és ne megszállóként tekintsen rájuk. Lásd WHITE 1994: 1363.

Valgát, amelyet a lett kommunisták egy időre a székhelyükké tettek, december 18-án foglalták el, és egy héttel később Valmiera is a kezükre került. A szovjet csapatok azonban Kurlandon át déli irányban tovább törtek előre, és januárban a harcok már litván területeken is folytak. Ennek az volt a célja, hogy Vilniuson keresztül Németországot elérve az ottani kommunistákkal teremtsenek összeköttetést, és ezzel is elősegítsék a világforradalom megvalósulását. 1919. január 3-án Vācietis csapatai bevonultak Rigába, és elűzték a Kārlis Ulmanis vezette polgári kormányt, amely így az ország délnyugati részére volt kénytelen hátrálni, és új székhelyének a fontos kikötővárost, Liepājāt tette meg. A szovjet offenzívát csak január végén, Ventspilsnél (németül: Windau) sikerült megállítani.⁹⁵

A Lett Szocialista Szovjetköztársaságot 1918. december 14-én kiáltották ki Moszkvában a lett kommunisták. A kormányfő a korábbi szovjet-orosz igazságügyi népbiztos, Pēteris Stučka lett, aki az 1918. évi első szovjet alkotmány egyik kidolgozója és a breszt-litovszki szovjet delegáció tagja is volt. Ennek is köszönhető, hogy a lett szovjetköztársaság alkotmánya a szovjet-oroszt vette alapul. Szovjet-Oroszország ezt az államot december 22-én ismerte el.

Stučka egyrésztől szoros államközi kapcsolatokat kívánt kialakítani Szovjet-Oroszországgal. Ezt tükrözte, hogy a lett kormányban nem hoztak létre külön külügyi népbiztosságot, illetve hogy a két ország közti azonos pénzügyi és valutarendszerben gondolkodtak. Másrésztől viszont a lett kommunisták saját államuk belügyeiben – főleg az agrárszektor és a szakszervezetek tekintetében – széles körű autonómiát kívántak maguknak fenntartani, ami a lett szociáldemokrácia föderalista hagyományai egyértelmű folytatásának tűnik.⁹⁶

A lett szovjetkormány népszerűségét jelentősen csökkentette, hogy nem sikerült javítania az életkörülményeket, ami elsősorban a városi élelmiszer-ellátásban, illetve az országban elszabadult terrorban és az erőszakos kisajátítások sorozatában nyilvánult meg. Ez utóbbiak kétségkívül kaotikusabbnak tünnek az első nagyjából két hónapban, amikor is a spontán jellegű atrocitásokban a lakosság szélesebb rétegei vettek részt. Január közepétől ez a helyzet megváltozott: a terror továbbra is jelen volt, ám a kormány igyekezett centralizálni és a saját szerveinek hatáskörébe vonni azt. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy miközben a 1917. októberi forradalom utáni erőszakhullám elsősorban a német elit tagjait érintette, addig a lett szovjetköztársaság fennállása alatt a repressziók már nemzetiségre való tekintet nélkül kiterjedtek a vagyonosabb rétegekre, a polgárságra és az értelmiségre, bár tény, hogy a németek még ekkor is a politikai üldözés elsődleges célpontjai maradtak.⁹⁷

A radikális baloldalnak lényegesen nagyobb bázisa volt Lettországbán, mint Észtországban, támogatottsága azonban éppen hatalma idején látványos csökkenésnek indult. Ennek legfőbb oka a fent említett terroron kívül – északi szomszédjához hasonlóan – a mezőgazdasági kollektivizálás erőltetésében keresendő, amely ellenkezett

⁹⁵ FOGLESONG 1995: 108; JANSEN 1986: 73–74; KURSĪETIS 2018: 4; RAUCH 1994: 41; WHITE 1994: 1365.

⁹⁶ Stučka egyébként nem tartotta hasznosnak az orosz bolsevikok nemzeti önrendelkezéssel vallott nézeteit, mivel azok nem csengtek össze az internacionalizmus eszméjével. Elmondása szerint csak azért egyezett bele egy önálló lett szovjetköztársaság létrehozásába, hogy ellenségei ne vádolhassák a szovjet hatalmat azzal, hogy csupán hódítóként és megszállóként tevékenykedik. Lásd WHITE 1994: 1363, 1366.

⁹⁷ MININS 2015: 53–55; RAUCH 1994: 44–45; SWAIN 1999: 669–670.

a társadalom többségét kitevő parasztság érdekeivel, mivel az éppen a korábbi nagybirtokok szétosztásában reménykedett.⁹⁸

Bár január közepére a szovjeteknek sikerült Lettország jelentős részeit elfoglalniuk, nem várt nehézséggel kellett szembenézniük: a csapataik egy jelentős része szétszéledt. Ennek az volt az oka, hogy az alakulataik javarészt lett lövészek adták, akik ekkorra már igencsak belefáradtak a folyamatos harcokba, és a lett határt átlépve éltek az alkalommal, hogy hazatérjenek.⁹⁹ A szovjet vezetés, hogy mentse a menthetőt, elkezdte megmaradt csapatait Észtországba átcsoportosítani, ahol is az észti hadsereg a vártnál nagyobb ellenállást fejtett ki.¹⁰⁰

Németország nem engedi a Baltikumot

A bolsevikellenes harc mint a nagypolitika erkölcsi igazolása

Az 1918. novemberi fegyverszünet magával hozta a Baltikumban tartózkodó német 8. hadsereg bomlását is, és megkezdődött a mielőbbi hazatérést követelő katonatanácsok (Soldatenrat) felállítása. Miközben a hadsereg többsége visszaindult az anyaországba, több kisebb-nagyobb alakulat továbbra is a helyszínen maradt, mivel nem kívánták feladni a nehéz küzdelmek árán megszerzett területeket. Ezekből a birodalmi csapatokból szervezték meg a Vasdandárt (Eiserne Brigade).¹⁰¹

Noha a németek világháborús veresége egyértelmű volt, a német hadsereget (Reichswehr) még nem írták le teljesen. A november 11-ei fegyverszünet 12. cikkelye értelmében ugyanis a német csapatok egészen addig a Baltikumban maradhattak, amíg a szövetségesek úgy nem értékelik, hogy a helyi kormányzatok képesek országuk védelmére és igazgatására, és ennél fogva a német katonai jelenlétre a továbbiakban már nincs szükség.¹⁰² Ez leginkább arra volt visszavezethető, hogy a több mint négy évig tartó világháború ellenére 1918 végére a szövetségesek – elsősorban a britek és az amerikaiak – a porosz militarizmusban kisebb veszélyt láttak, mint a bolsevizmusban, és ennek fényében hajlandók voltak bizonyos fokú engedelményeket tenni a németeknek.¹⁰³ Ez egybeesett az OHL azon akaratával, hogy a nyugati vereséget keleti győzelemmel kompenzálják, és addig halasszák csapataik kivonását a térségből, ameddig csak lehetséges.¹⁰⁴

Minden germanofób érzelem ellenére az észti és a lett polgári pártok nem repesetek az örömtől, amikor világossá vált, hogy a háborút veszített Németország ki fogja vonni csapatai többségét a Baltikumból, ez ugyanis lehetővé tette a szovjeteknek, hogy ismét bevonuljanak a térségbe. Ezt látszott erősíteni, hogy november 11-től

⁹⁸ VARDYS 1979: 329–330.

⁹⁹ A bolsevikok népszerűsége már 1918 végén érezhetően megcsappant, amikor is a német sereg elkezdett kivonulni a Baltikumból, illetve létrejött a független Lettország. Akik viszont kitarottak a bolsevikok mellett, azok a polgárháború végéig fegyverben maradtak. Lásd JANSEN 1986: 79.

¹⁰⁰ SULLIVAN 1976: 125.

¹⁰¹ BENNETT 2017: 27; SULLIVAN 1976: 124; WHITE 1994: 1358.

¹⁰² Ennek a diplomáciai kiharcolásában kiemelkedő szerep jutott a jobbközép Német Centrumpárt (Deutsche Zentrumspartei) politikusának, Matthias Erzbergernek, aki a fegyverszüneti megállapodást is aláírta.

¹⁰³ FOGLESONG 1995: 108, 125; HIDDEN 2002: 12–13; MACMILLAN 2005: 281; RAUCH 1994: 43–44; WAITE 1969: 99–103.

¹⁰⁴ WAITE 1969: 98; WHITE 1994: 1360.

az I. Ivanov tábornok parancsnoksága alatt álló kb. háromezer fős szovjet 6. hadosztály Észtország keleti határánál gyülekezett, november 13-án pedig a szovjet kormányzat hivatalosan is semmisnek nyilvánította a breszt-litovszki békét.¹⁰⁵

1918. december elején a szovjet csapatok behatoltak Észtországba és Lettországba. Tekintettel arra, hogy a lettek gyakorlatilag képtelenek lettek volna feltartóztatni a Riga felé tartó szovjet alakulatokat,¹⁰⁶ a német csapatok jelenléte sokaknak nagyon is szerencsésnek tűnt.¹⁰⁷ Ez azonban nem egyformán vonatkozott a két balti államra: az észtek, akiket a háborús pusztítás és megszállás kevésbé sújtott, és akik saját haderejük felállításában előrébb tartottak, inkább a német csapatok kivonását preferálták volna, akikre mint „idegen” behatolókra, illetve régi-új gyarmatosítókra tekintettek.¹⁰⁸ Ezzel szemben a lettek – lévén, hogy esély sem volt egy helyi szövetséges intervencióra, és mivel a toborzást is csak az ország kisebbik részére tudták kiterjeszteni – jobb híján eltolták volna a német alakulatok kivonásának időpontját.¹⁰⁹ Ugyanakkor a németekhez való viszonyulásuktól függetlenül mindkét ország küldöttei igyekeztek kieszközölni az antantnál hazájuk megsegítését.¹¹⁰

Visszatérés a Baltikumba

A Baltikumba kirendelt német polgári főbiztos, August Winnig¹¹¹ december 29-én tető alá hozott egy megállapodást Ulmanis lett miniszterelnökkel. Ennek értelmében a lett kormány állampolgárságot ígért valamennyi önkéntesnek, aki legalább két hétig¹¹² hajlandó volt aktív szolgálatot vállalni a bolsevizmus ellen az ország területén folytatott harcban.¹¹³

¹⁰⁵ Mivel a Vörös Hadsereg vezetése el kívánta kerülni a németekkel történő komolyabb összecsapásokat, általában csak azokra a területekre vonult be, amelyeket a németek már kiűrtettek. A 8. hadseregnél megalakult katonatanács is igyekezett az evakuálást békésen lefolytatni. A gyakorlatban törekedtek a két fél között egy kb. 10 kilométeres távolságot fenntartani. Lásd MINNIK 2015: 39; RAUCH 1994: 40; WHITE 1994: 1364.

¹⁰⁶ Mivel az ország javarészt kommunista irányítás alá került, Ulmanis kormánya komoly nehézségekkel szembesült a saját fegyveres erő létrehozása terén, ráadásul december folyamán egy sor kisebb-nagyobb lázadás zajlott a csapatok körében. 1919. február 2-ig csupán egy kisebb katonai köteléket sikerült megszerveznie Jorgis Zēmitāns százados vezetésével, és azt is csak Észtország területén. Ecludn ezredes parancsnoksága alatt ugyan folyamatban volt egy svéd önkéntesek alkotta alakulat felállítása, ám ennek felfegyverzése és kiképzése anyagi nehézségekbe ütközött.

¹⁰⁷ December 19-én még mindig kb. 40 ezer német katona tartózkodott Rigában és környékén, akik azonban igyekeztek hazatérni, Ulmanis miniszterelnök pedig tartott tőle, hogy az így hátramaradt nehézfegyverzet és felszerelés a vörösök kezére kerül majd. Lásd BENNETT 2017: 47, 73; KURSIETIS 2018: 4; RAUCH 1994: 37, 48; WAITE 1969: 100–101.

¹⁰⁸ BRÜGGEMANN 2006: 211–212.

¹⁰⁹ FOGLESONG 1995: 125; HIDDEN 2002: 15; KURSIETIS 2018: 4.

¹¹⁰ Az Ulmanis-kormányzat a bolsevikok visszaveréséhez szeretne volna elérni, hogy az antant 10 ezer katonából álló hadosztályt küldjön Lettországba. Lásd BENNETT 2017: 30, 72.

¹¹¹ A szociáldemokrata Winniget 1918 októberében az akkori birodalmi kancellár, Miksa badeni herceg azzal bízta meg, hogy alakítson ki jó kapcsolatokat Németország és a balti államok között. A választása azonban enyhén szólva nem volt túl szerencsés, ugyanis Winnig már 1915 elején is, párttársai megdöbbenésére, támogatta a baltikumi hódításokat. Lásd WAITE 1969: 101.

¹¹² Robert G. L. Waite idézett könyvében négy hét szerepel.

¹¹³ Azt, hogy ez a német–lett megállapodás már a megszületése idején is mennyire népszerűtlen volt a lett társadalom körében – lévén, hogy egyértelműen a világháborús német gyarmatosítási politika egyenes folytatását látták benne –, jól szemlélteti, hogy a szociáldemokraták ennek hatására kiléptek a nemzeti tanácsból, december 30-án pedig a már felállított három lett lövészsorozat egyike fellázadt. Lásd FOGLESONG 1995: 125; HIDDEN 2002: 15; MACMILLAN 2005: 281–282; RAUCH 1994: 43–44; WAITE 1969: 103–104.

Bár Riga 1919. január legelején szovjet kézre került, az önkéntesek toborzása Németországban megindult, csak hogy nem a megállapodásnak megfelelően. A német toborzók ugyanis olyan ígéretek is hangoztattak, hogy az önkéntesek Lettországból fejenként 90 hektár földbirtokot (!) is kapnak, ahol letelepedhetnek majd. Bár a lett kormány semmi ilyesmit nem jelentett ki, a promóció megtette a hatását, és rövid időn belül több ezren jelentkeztek baltikumi szolgálatra. A jobboldali csoportok körében egyébként is volt belső készítés az efféle aktivitásra: a keletről jövő „vörös veszedelemmel”, illetve a „német kultúra” eltírásának rémképeivel sokakat lehetett mozgósítani. A német kormány szintén rábólintott a baltikumi intervencióra, mivel tartott attól, hogy a Kelet-Poroszország közelében zajló események esetleg Németországra is kiterjedhetnek. Az önkéntesek többsége az 1. tartalék gárdahadosztály állományába került, de gyakran közvetlenül valamely félkatonai szabadcsapathoz (Freikorps) jelentkeztek. Ennek kapcsán a katonák sokkal inkább tekintették úgy, hogy ők az aktuális parancsnokokra esküdtek fel, nem pedig a hadsereg által megvetett weimari kormányra.¹¹⁴

Az összes, Baltikumban tevékenykedő német csapatot az 1919 januárjában Kolbergben felállított Északi Határőr Hadsereg-főparancsnokság (Armee Oberkommando Grenzschutz Nord – OKN) alá, Ferdinand von Quast tábornok parancsnoksága alá osztották be. A hadjáratban részt vevő alakulatok parancsnoka Rüdiger von der Goltz gróf, vezérőrnagy lett, aki néhány hónappal korábban még Finnországban irányította a német intervenciók erőket.¹¹⁵

Von der Goltz február 1-jén¹¹⁶ érkezett meg Liepājába, ahonnan elsősorban keleti irányú támadásokat tervezett foganatosítani. Ehhez rendelkezésére állt a német VI. tartalékhadtest, amely magában foglalta a balti németek saját, Alfred Fletcher őrnagy által irányított önvédelmi szervét, a Balti Véderőt (Baltische Landeswehr),¹¹⁷ a Vasdandár kibővítésével létrejött, Josef Bischoff őrnagy¹¹⁸ parancsnoksága alá tartozó Vashadosztályt (Eiserne Division), valamint az 1. tartalék gárdahadosztályt. Mivel a Vörös Hadseregtől ekkorra már csak gyenge fegyveres ellenállásra lehetett számítani, a február második hetében meginduló támadás gyors sikereket tudott elérni: március 1-jére a part menti területek Liepājától északra egészen Ventšpilsig német fennhatóság alá kerültek.¹¹⁹

¹¹⁴ SULLIVAN 1976: 124–125; WAITE 1969: 104–107.

¹¹⁵ HIDDEN 2002: 16–17; RAUCH 1994: 46; SULLIVAN 1976: 125.

¹¹⁶ John Hiden idézett könyvében az érkezés dátumaként február 2-át jelöli meg.

¹¹⁷ A Balti Véderőt az 1918. november 11-ei fegyverszünet után kezdték el megszervezni. December 7-én August Winnig és Jānis Zālītis lett védelmi miniszter megállapodott abban, hogy a véderő állományát a német katonaság készleteiből fegyverzik fel. Egyes források szerint december 19-én létszáma kb. 700 főt tett ki. A decemberi harcok azonban súlyos veszteségeket okoztak az alakulatban, amelynek a harci morálja is érezhetően leromlott. Ezt jól példázza, hogy Riga 1919. január 3-ai feladása után az osztag katonái visszavonulás közben még fosztogatni kezdtek, és felgyújtották a város egyes részeit. Fletcher őrnagy január végén vette át a parancsnokságot, és egyből nekilátott a lett tisztai állomány németekre történő lecserélésének (február közepére már csak a tisztak kb. ötöde volt lett). Fletcher irányítása alatt került sor a Balti Véderő átszervezésére is: a korábbi alakulatokat kisebb, vegyes fegyvernemű csoportokká alakították, amelyek képesek voltak önállóan tevékenykedni.

¹¹⁸ Bischoff őrnagyot a königsbergi Keleti Főparancsnokság (Oberkommando Ost) január 11-én küldte a Baltikumba, hogy segítkezzen a szabadcsapatok megszervezésében. A Balti Véderőtől eltérően a parancsnoksága alatt álló Vashadosztályt hagyományos katonai struktúra szerint állították fel, és létszáma az offenzíva idejére már meghaladta a 14 ezer főt.

¹¹⁹ BENNETT 2017: 47–50; HIDDEN 2002: 15–18; RAUCH 1994: 43; SULLIVAN 1976: 126; WAITE 1969: 109–111.

A diplomácia lohol az események után

A párizsi békekonferencia

A győztes hatalmak egyöntetűen el akarták kerülni a bolsevizmus terjedését. Ez volt az egyik oka annak, hogy – ellentétben az újonnan alakult államokkal – a szovjet vezetés nem kapott meghívást a párizsi békekonferenciára, ugyanis a szövetségesek úgy vélték, hogy azáltal legitimálnák, és egyben teret engednének saját országaik szélsőbaloldali mozgalmainak is. Ennek ellenére félhivatalos és nem hivatalos csatornákon a szövetségesek fenntartottak bizonyos fokú kapcsolatot a szovjet kormánnyal.

Oroszország diplomáciai képviseletét a politikai széttöredezettség is nagyban nehezítette: míg az ország középső területeit vörösök, addig peremterületeit vagy fehérek, vagy függetlenedni vágyó államok uralták, a frontok folyamatos mozgása miatt pedig nem lehetett rögzített államhatárokkal rendelkező országokról beszélni. Párizsban ugyan összeült a meglehetősen vegyes összetételű Orosz Politikai Értekezlet, amely Oroszország képviseletét kívánta ellátni, ezt azonban fehérek csak helyyél-közzel, a bolsevikok pedig egyáltalán nem voltak hajlandók támogatni.¹²⁰

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a békekonferencia alatt nem alakult ki egységes nézet Oroszországgal kapcsolatban. Az egyik oldalon David Lloyd George – és részben Wilson elnök is –, látva, hogy a tengeri blokádnak nem roppantotta össze a szovjet vezetést, és mivel nem kívánta országát egy újabb költséges és véres konfliktusba belesodorni, az oroszországi felek közti párbeszéd megkezdését támogatta. A másik oldalon helyezkedtek el a bolsevikellenes katonai intervenciót szorgalmazók, akiknek a legmarkánsabb képviselője a brit hadügyminiszter, Winston Churchill, illetve az antant főparancsnoka, Ferdinand Foch marsall volt, és akik mögé felsorakoztak a brit konzervatívok és az oroszországi befektetéseit féltő francia középosztály. A harmadik oldalon álltak azok a szakszervezetek és baloldali mozgalmak, amelyek Szovjet-Oroszországban történelmi lehetőséget láttak arra, hogy a világot a kapitalizmus igazságtalanságaitól megszabadítsák.¹²¹

A francia elit

A francia diplomácia és maga Georges Clemenceau miniszterelnök is rendkívül negatívan viszonyult az oroszországi eseményekhez és különösen a lenini kormányzathoz. Clemenceau szemében a breszt-litovszki béke megkötése, amely révén Németország katonái százezreit tudta átcsoportosítani keletről a nyugati frontra, nem volt több a korábbi francia szövetségese elárulásánál. Az amúgy is barátságtalan viszonyt csak tetézte, hogy a bolsevik vezetés megtagadta az Oroszország által korábban felvett kölcsönök kifizetését, amelyekben pedig a francia hitelezőknek kiemelkedően nagy részük volt.¹²²

¹²⁰ ALSTON 2006: 26; MACMILLAN 2005: 103.

¹²¹ ALSTON 2006: 27; HIDDEN 2002: 13; MACMILLAN 2005: 103–105.

¹²² MACMILLAN 2005: 97–98, 101.

Ennek ellenére a francia kormány Oroszországot érintő – és ennél fogva balti – politikája az észti és a lett függetlenségi háború alatt is rendkívül visszafogott maradt. Bár a francia politikai vezetés a szavak szintjén támogatta az intervenciót, és januártól kezdve néhány rombolót valóban a térségbe küldött, a gyakorlatban nem sokat tudott tenni. Franciaország a világháború alatt emberileg és anyagilag is kivért, így tevékenysége inkább csak a bolsevikellenes csoportok ellátására terjedt ki. Megfogalmazta viszont az egészségügyi kordon (*cordon sanitaire*) politikáját, amely révén támogatta a Kelet-Közép-Európában kialakuló kisállamok láncolatát, és ezzel egyszerre kívánt gátat szabni a nyugati irányú bolsevik és a keleti irányú német terjeszkedésnek.¹²³

1917 végétől kezdve Clemenceau több ízben felvetette, hogy Oroszországot érdemes lenne a szövetségesek között érdekszférákra osztani. Miközben francia részről sokkal fontosabbnak tartotta, hogy a jövőbeni Lengyelországot érintően szabad kezet kapjon, és ezáltal Németországot keleti irányból sakkban tudja majd tartani, a Baltikumot illetően beleegyezett volna, hogy az a britek befolyási övezetébe kerüljön.¹²⁴

A brit pragmatizmus

Noha a bolsevik vezetést Lloyd George brit miniszterelnök sem szívelte, francia kollégájánál mégis nyitottabban állt hozzá a kérdéshez. Véleménye szerint nem lett volna igazságos lépés a részükről, ha egy másik nemzetnek meg akarták volna szabni, hogy milyen kormányt állítson fel saját magának.¹²⁵

Megjegyzendő viszont, hogy a brit politika meglehetősen pragmatikusan viszonyult az oroszországi eseményekhez: igazán sohasem kötelezte el magát sem a centralizált Oroszország teljes restaurációja, sem az új utódállamok sorának létrehozása mellett,¹²⁶ a mindenkor hivatalos brit állásponton pedig nagyvonalakban kijelenthető, hogy gyakran eseményről eseményre, illetve személyről személyre változott. Ennek talán legeslegjobb bizonyítéka, hogy Nagy-Britannia az orosz polgárháború és a balti függetlenségi háborúk alatt egyszerre támogatta pénzzel és ellátmánnyal a restaurációpárti orosz fehéreket és a szeparatista balti kormányokat.¹²⁷

Ami a baltiakat illeti, ők a saját küldöttjeik¹²⁸ révén szintén igyekeztek minél hatásosabb lobbitevékenységet kifejteni országaik akceptálása érdekében. Működésük (részben) sikeresnek mondható, ugyanis a brit kormány 1918 folyamán mindkét országot de facto elismerte, amihez ráadásul szimbolikus időpontokat választott: Észtország elismerése március 3-án, a breszt-litovszki béke aláírásakor, Lettországé pedig november 11-én, a német fegyverszünet napján történt meg. Eme aktusoknak ugyanakkor sokkal nagyobb volt a szimbolikus, mint a gyakorlati jelentősége: a brit kormányzat ezáltal akarta a németek és a szovjetek tudtára adni, hogy nem nézi jó szemmel baltikumi jelenlétüket.¹²⁹

¹²³ BENNETT 2017: 73; MACMILLAN 2005: 107–108.

¹²⁴ BENNETT 2017: 77.

¹²⁵ MACMILLAN 2005: 102.

¹²⁶ HALÁSZ 2005: 223.

¹²⁷ ALSTON 2006: 27.

¹²⁸ Az észti küldöttséget Ants Piip, a lettet pedig Zigrīds Meierovics vezette.

¹²⁹ ALSTON 2006: 25–26; HÍDEN 2002: 9; RAUCH 1994: 40, 43.

A balti államokat érintő közvetlen katonai intervenció tekintetében a brit kormányzat kategorikusan nemleges álláspontra helyezkedett. Ugyanakkor egészen másként viszonyult a fegyverek és ellátmányok szállításához, illetve hogy ennek biztosítására hadihajókat küldjenek a térségbe. Ez utóbbival kapcsolatban viszont komoly aggályok merültek fel: a partvidék téli eljegesedése, a Balti-tengerbe telepített aknamezők, illetve Petrográdnál a vörös Balti Flotta közelsége.¹³⁰ A brit kabinet végül november 20-án rábólintott arra, hogy egy kisebb flottát küldjön a balti partokhoz Edwyn Alexander-Sinclair ellentengernagy parancsnoksága alatt, akit január elején Walter Cowan ellentengernagy váltott a posztján.¹³¹ A britek 1918 végéig mintegy 10 ezer puskát, illetve géppuskákat és nagy mennyiségű lőszert adtak át a két balti köztársaság kormányának. A további segítyezéssel kapcsolatban azonban fenntartásaik voltak. Amint azt kinevezésekor Cowan admirálisnak kifejtették, csak akkor kívánják tovább támogatni a balti államokat, ha azok életképesnek és stabilnak bizonyulnak. Annak megítélését, hogy ez megvalósul-e, Cowanra bízták.¹³²

Amint azonban azt korábban ismertettük, a Baltikumban zajló események nem kétszereplősek voltak, és az orosz fehér mozgalommal bizony számolni kellett. A britek Oroszországgal és a balti államokkal kapcsolatos diplomáciájának kialakításában különösen fontos szerep jutott James Simpsonnak, a Külügyminisztérium Politikai Hírszerző Osztálya (Foreign Office Political Intelligence Department) tagjának. Simpson rendszeres személyes kapcsolatban volt a balti delegációk vezetőivel, és viszonylag hamar a balti államok függetlenségének támogatójává vált. Ezen a vonalon továbbhaladva, hogy a jövőben független államok német és orosz/szovjet szomszédjaikkal szemben életképesek legyenek, pártolta egy Balti Liga létrehozását, amely föderális alapon kapcsolta volna össze Észtországot, Lettországot, Litvániát, Finnországot, és amelybe akár Svédországot és Norvégiát is be lehetett volna vonni.¹³³ Vele helyezkedett szembe munkatársa, Reginald „Rex” Leeper, aki éppen egy teljesen restaurált Oroszország létrehozásának szükségességéről próbálta meggyőzni a döntéshozókat.¹³⁴

Az amerikai idealizmus

Amerikai részről Wilson elnök álláspontját sokszor nehéz meghatározni: békét és nemzeti önrendelkezést akart, ugyanakkor – Orosz-Lengyelország lecsatolását leszámítva – nem kívánta feldarabolni Oroszországot, hanem azt egy demokratikus, népképviselőten alapuló államként szerette volna látni, amely egyben egy egységes felvevőpiacot jelentett volna az amerikai befektetések számára. Ennek tükrében nem pártolta sem

¹³⁰ Bár a Balti Flotta a forradalmat követő időszakban közel sem volt csúcsmódban, lévén üzemanyag-, lőszer- és létszámiánnyal küszködött – különösen a tisztek terén, akik többségét a forradalmak során a legénység vagy megölte, vagy elűldözte –, egy modern (*dreadnought*) és egy régebbi (*pre-dreadnought*) csatahajója, egy cirkálója, valamint rombolói és tengeralattjárói még így is félelmetes ellenfélle tették bármely ellensége számára.

¹³¹ A brit kötelék öt könnyűcirkálóból, kilenc rombolóból és hét aknaszedő hajóból állt. Megjegyzendő, hogy a szovjet hírszerzés ennél lényegesen nagyobb brit flottáról számolt be, amelyet hat régebbi csatahajó, két csatacirkáló, két monitor, nyolc könnyűcirkáló és húsz romboló alkot. Lásd BENNETT 2017: 31–33, 38–39, 53.

¹³² BENNETT 2017: 70–71.

¹³³ Egy ilyen balti(–skandináv) szövetség ötlete a brit diplomácia körében nem volt új keletű, hiszen hasonló elgondolások már 1918 januárja óta időről időre felmerültek.

¹³⁴ ALSTON 2006: 30–32; HIDDEN 2002: 9–10.

a balti államok, sem Ukrajna függetlenségét; ez utóbbit egyébként republikánus ellenfele, Henry Cabot Lodge szenátor támogatta.¹³⁵ Az amerikai politikusoknak ezzel együtt számolniuk kellett a közvéleménnyel, amely erősen ellenezett mindenféle katonai intervenciót Kelet-Európában, és amelyben az izolacionista hangok látványosan kezdtek felerősödni.¹³⁶

1918 novemberétől az amerikai diplomáciai vezetés körében egy olyan – a többi győztesétől lényegesen eltérő – gondolat kezdett kirajzolódni, amellyel egyszerre kívántak megoldani egy humanitárius és egy politikai problémát. Az ötlet lényege az volt, hogy egy jelentős segélymisszió keretében hatalmas mennyiségű élelmiszert juttassanak el az éhségtől sújtott Oroszországba, hogy ezáltal minél kevesebben radikalizálódjanak és keressenek támogatást a bolsevikok táborában. Ennek kiötlője William Christian Bullitt, a külügyminisztérium (State Department) munkatársa volt, de az elképzelést támogatta Wilson elnök személyes tanácsadója, Edward Mandell House ezredes is.¹³⁷ A segélyprogram (American Relief Administration – ARA) élére Herbert Hoover került, aki már a háború alatt részt vett Nyugat-Európa segélyezésében is, így rendelkezett tapasztalattal a területen. A wilsoni kormányzatnak végül 1919. január végén sikerült a kongresszusban és a szenátusban is megszereznie a programhoz szükséges támogatást, amelyre 100 millió dolláros keretet szavaztak meg.¹³⁸

A franciákhoz és a britekhez hasonlóan az amerikaiak sem kötelezték el magukat egyik harcoló fél mellett sem, így a humanitárius élelmiszer-szállítmányaik, illetve a – félhivatalosan megvalósuló – fegyverkereskedelem a bolsevikokon kívül gyakorlatilag minden más érintettre, azaz a balti nacionalistákra, az orosz fehérekre és a még mindig a térségben lévő német katonaságra is kiterjedt.¹³⁹

Kitekintés a jövőre

Amint azt a fentiekben láthattuk, a világháború lezárása korántsem jelentette a fegyveres küzdelmek végét Kelet-Európa ezen részén, sőt, a konfliktusok éppen hogy sokkalta bonyolultabbnak tűnhettek 1919 elején, mint pár hónappal korábban. Igazából semmi sem utalt arra, hogy a hön vágyott béke egyhamar beköszönt a térségben.

A korábban többé-kevésbé letisztult, kétszereplős, két nagy birodalom közti háborúskodásból egy sokszereplős, többdimenziós konfliktus kerekedett a Baltikumban, ahol egyrészt beszélhetünk egy nemzetiségek közti feszültségről (az észtek és lettek a balti németekkel szemben), másrészt egy politikai-ideológiai összecsapásról (az internacionalisták a nacionalistákkal szemben), harmadrészt pedig a nagyhatalmak közti erőszakos, az újabb területekért és gazdasági-kereskedelmi lehetőségeikért folytatott versengésről (Németország, a nyugati szövetségesek és Oroszország/

¹³⁵ FOGLESONG 1995: 114–115; MACMILLAN 2005: 105, 281.

¹³⁶ FOGLESONG 1995: 109.

¹³⁷ Itt meg kell jegyezni, hogy House ezredes – ellentétben például Lansing külügyminiszterrel – sokkal jobban aggasztotta egy reakciós Oroszország restaurálásának lehetősége, mint hogy a bolsevikok hatalmon tudnak-e maradni. Ennélfogva ő inkább azt szerette volna, ha Szibériából önálló köztársaságok alakítanak, az európai orosz területeken pedig három államot hoznak létre.

¹³⁸ ALSTON 2006: 27; FOGLESONG 1995: 109–111, 114.

¹³⁹ FOGLESONG 1995: 107–108.

Szovjet-Oroszország). 1919 februárjában tehát úgy állt a helyzet, hogy – az Észti Munkáskommünt leszámítva – még egyik fél sem szenvedett abszolút vereséget, és mindent igyekeztek megtenni azért, hogy végül ők kerüljenek ki győztesként.

Irodalomjegyzék

- ALENIUS, Kari (2004): Under the Conflicting Pressures of the Ideals of the Era and the Burdens of History: Ethnic Relations in Estonia, 1918–1925. *Journal of Baltic Studies*, 35(1), 32–49. Online: <https://doi.org/10.1080/01629770300000211>
- ALSTON, Charlotte (2006): 'The Suggested Basis for a Russian Federal Republic': Britain, Anti-Bolshevik Russia and the Border States at the Paris Peace Conference, 1919. *History*, 91 (1), 24–44. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-229X.2006.00357.x>
- ALY, Götz (2019): *Európa a zsidók ellen. 1880–1945*. Ford. Kerényi Gábor. Budapest: L'Harmattan.
- BALKELIS, Tomas (2018): Civilekből katonák. Paramilitáris mozgalmak a Baltikumban az első világháború után. In GERWARTH, Robert – HORNE, John (szerk.): *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Ford. Váradi Péter. Budapest: L'Harmattan, 155–174.
- BENNETT, Geoffrey (2017): *Freeing the Baltic 1918–1920*. Barnsley: Pen & Sword Books.
- BRÜGGEMANN, Karsten (2006): "Foreign Rule" During the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the „Estonian Worker's Commune". *Journal of Baltic Studies*, 37(2), 210–226. Online: <https://doi.org/10.1080/01629770608628880>
- CSOMA Lajos (2017): Világháború után világforradalom. In KATKÓ Márton Áron – KRAUSZ Tamás – MÉSZÁROS Zsófia (szerk.): *Világháború, világforradalom, világbéke?* Budapest: ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 101–117. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/37544>
- EZERGAILIS, Andrew (1972): The October Insurrection in Latvia. A Chronology. *Journal of Baltic Studies*, 3(3–4), 218–228. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777200000161>
- EZERGAILIS, Andrew (1977): The Latvian "Autonomy" Conference of 30 July 1917. *Journal of Baltic Studies*, 8(2), 162–171. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777700000161>
- FOGLESONG, David S. (1995): The United States, Self-Determination and the Struggle Against Bolshevism in the Eastern Baltic Region, 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 26(2), 107–144. Online: <https://doi.org/10.1080/01629779500000031>
- GATRELL, Peter (2017): War, Refugeedom, Revolution. Understanding Russia's Refugee Crisis, 1914–1918. *Cahiers du Monde Russe*, 58(1–2), 123–146. Online: <https://doi.org/10.4000/monderusse.10073>
- ĢĒRMANIS, Uldis (1973): Some Observations on the Yaroslav Revolt in July 1918. *Journal of Baltic Studies*, 4(3), 236–243. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777300000261>
- GYÓNI Gábor (2009): Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In JUHÁSZ József – KRAUSZ Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában*

- 1989 után. Budapest: L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 77–92. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/44418>
- HALÁSZ Iván (2005): *A tábornokok diktatúrái – A diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimek az oroszországi polgárháborúban 1917–1920*. Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet. Online: www.russianstudies.hu/docs/tabornokok.pdf
- HENRIKSSON, Anders (1996): Minority Nationalism and the Politics of Gender: Baltic German Women in the Late Imperial Era. *Journal of Baltic Studies*, 27(3), 213–228. Online: <https://doi.org/10.1080/01629779600000061>
- HIDEN, John (2002): *The Baltic States and Weimar Ostpolitik*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JANSEN, Marc (1986): International Class Solidarity or Foreign Intervention? Internationalists and Latvian Rifles in the Russian Revolution and the Civil War. *International Review of Social History*, 31(1), 68–79. Online: <https://doi.org/10.1017/S0020859000008063>
- KURSIETIS, Andris J. (2018): *Military Commanders of the Baltic States: Estonia, Latvia, Lithuania. 1918–1940*. Soesterberg: Aspekt Publishers.
- MACMILLAN, Margaret (2005): *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Ford. Barna Judit. Budapest: Gabo.
- MININS, Aldis (2015): Latvia, 1918–1920: A Civil War? *Journal of Baltic Studies*, 46(1), 49–63. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1009689>
- MINNIK, Taavi (2015): The Cycle of Terror in Estonia, 1917–1919: On Its Preconditions and Major Stages. *Journal of Baltic Studies*, 46(1), 35–47. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1009688>
- NELSON, Robert L. (2011): The Baltics as Colonial Playground: Germany in the East, 1914–1918. *Journal of Baltic Studies*, 42(1), 9–19. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2011.538511>
- RAUN, Toivo U. (1999): The Image of the Baltic German Elites in Twentieth-Century Estonian Historiography: The 1930s vs. the 1970s. *Journal of Baltic Studies*, 30 (4), 338–351. Online: <https://doi.org/10.1080/01629779900000161>
- SPAHR, William J. (1998): *Sztálin hadvezérei. A szovjet vezérkar 1917–1945*. Ford. Sziklai Hella. Budapest: Aquila.
- SULLIVAN, Charles L. (1976): German Freecorps in the Baltic, 1918–1919. *Journal of Baltic Studies*, 7(2), 124–133. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777600000131>
- SWAIN, Geoffrey (1999): The Disillusioning of the Revolution's Praetorian Guard: The Latvian Riflemen, Summer–Autumn 1918. *Europe–Asia Studies*, 51(4), 667–686. Online: <https://doi.org/10.1080/09668139998840>
- URBAN, William (2003): *A teuton lovagok. A lovagrend hadtörténete*. Ford. Zvara István. Debrecen: Gold Book.
- VARDYS, V. Stanley (1979): Democracy in the Baltic States, 1918–1934: The Stage and the Actors. *Journal of Baltic Studies*, 10(4), 320–336. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777900000331>
- VON RAUCH, Georg (1994): A balti államok története (1917–1940). In VON RAUCH, Georg – MISIUNAS, Romuald J. – TAAGEPERA, Rein: *A balti államok története*. Ford. Pálvölgyi Endre – Bojtár Péter. Budapest: Osiris–Századvég, 9–162.

- WAITE, Robert G. L. (1969): *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. New York: W. W. Norton & Company.
- WHITE, James D. (1994): National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal From the Baltic Area in 1918–19. *Europe–Asia Studies*, 46 (8), 1349–1369. Online: <https://doi.org/10.1080/09668139408412233>